DI IDISHE ERTSYHUNG IN AMERIKE

Chaim Lieberman

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

ח. ליעבערמאַן:

די אידישע ערציהונג אין אַמעריקע

צווייטע געענדערטע אויפלאגע

— פון —

„דאָס פּראָבלעם פון דער אידישער ערציהונג"

פרייז 20 סענט

אידישער פערלאג
פיר ליטעראַטור
און וויסענשאַפט.
MAX N. MAISEL
PUBLISHER

מאַקס נ. מייזעל
424 גרענד סטריט,
ניו יאָרק.
424 GRAND ST.
NEW YORK

1916

מ י י נ ו נ ג ע ן פ ו ן ד ע ר פ ר ע ס ס

וועגען

ה. ליעבערמאַן'ס

,,די אידישע ערציהונג אין אמעריקע''

„דאָרט וואו מר. ליעבערמאַן שילדערט די מאַנגעלהאַפטיגקייט פון דער אידישער ערציהונג אין אַמעריקע און ווי אַזוי אונזערע קינדער ווערען ענטפרעמדעט פון אונז דורך דעם אונפערמיידליכען פּראָצעס פון אַמעריקאַניזירונג — דאָרט איז ער אונאיבערטרעפליך".

יידישעס טאָגעבלאַט, נויאָרק.

„דאָס ביכעל איז אַן אוצר פון טייערע און פּאָפּולערע געדאַנקען, וועלכעס דאַרף זיך געפינען אין יעדען אידישען הויז, און יעדער פאָטער פון קינדער און יעדע מוטער זאָלען עס לעזען און נאָכאַמאָל לעזען, דען דאָס זיינען ווירקליך דברים היוצאים מן הלב און אַלס אַזעלכע מוזען זיי זיין נכנסים אל הלב — של האומה".

דער קענעדער אדלער, מאָנטרעאַל.

„מר. ליעבערמאַנ'ס ביכעל וועגען דער „אידישער ערציהונג איז אַ וויכטיגער בייטראַג צו דער פראַגע פון אידישען חנוך". —

די ווארהייט, נויאָרק.

„ה. ליעבערמאַן האָט דאָס פּראָבלעם פון דער אידישער ערציהונג אַזוי שטאַרק, אַזוי דייטליך און אַזוי מייסטערהאַפט אויפגעשטעלט ווי עס האָט נאָך קיינער פאַר איהם אין אַמעריקע ניט געטהאָן".

דער אידישער גייסט, נויאָרק.

„יעדער וועמען די פראַגע פון חנוך איז טייער און ווער עס איז פער־אינטערעסירט מיט איהר מוז דאָס זעהר נוצליך און אויפקלערענד ביכעל לעזען.

דער קענעדער איד, וויניפּעג.

„דאָס ביכעל איז זעהר סימפּאַטיש און קלאָר געשריבען און האָט אַ גאָר גרויסען ווערטה אויך פאַר אונז אין אייראָפּא אינ'ם קאַמפּף פאַר אונזערע שול־פאָדערונגען". —

דער אידישער ארבייטער, לעמבערג.

„דאָס ביכעל איז אינטערעסאַנט אויך פאַר דעם לעזער, וועלכער האָט אַן אַנדער אַנזיכט איבער דער אידישער ערציהונג, דורך די געזונדע אַנזיכטען פון דעם מחבר איבער דער ווירקונג פון דעם אונטערריכט אין שפּראַכען, געשיכטע און ליטעראַטור אויפ'ן אידישען קינד.

לעמבערגער טאָגעבלאַט.

„אין זיין צוגלידערונג פון די פראַגען פון דער אידישער ערציהונג אין אַמעריקע איז דער שרייבער אונאיבערטרעפליך. זיינע אַרגומענטען זיינען שטאַרק, זיינע ביישפּיעלען זיינען לעבעדיג און זיין שפּראַך איז איבערציינגענד.

די בראָנקס־האַרלעם פרעסע, נויאָרק.

„דאָס ביכעל איז געשריבען וואַרים, מיט אַן אונבעגרענצטער ליעבע צו אידישקייט".

די פרייע ארבייטער שטימע, נויאָרק.

ה. ליעבערמאן:

די אידישע ערציהונג אין אַמעריקע

צווייטע געענדערטע אויפלאַגע

— פון —

„דאָס פּראָבלעם פון דער אידישער ערציהונג"

מאַקס נ. מייזעל
424 גרענד סטריט,
ניו יאָרק.
424 GRAND ST.
NEW YORK

אידישער פערלאג
פיר ליטעראַטור
און וויסענשאַפט.
MAX N. MAISEL
PUBLISHER

1916

פאָרוואָרט

די פריינדליכע אויפנאהמע וואָס די ערשטע אויפלאגע פון דיזען חבור האָט געהאַט סיי פון דער פרעסע סיי פון דעם לעזענדען עולם האָט ערמוטיגט דיזע צווייטע אויפלאגע. וואָס א טאָג מעהר דערפיהלען די אידען פון אמעריקא אלץ שארפער דעם קריזיס, וואָס די אידישע ערציהונג, אין איהר איצטיגער פאָרמע, האָט געבראכט אין דעם אידישען לעבען אין דיזען לאנד, און עס שפירט זיך אַן ערנסטער פערלאנג אויף אלע זייטען צו אויסבעסערען דעם מצב פון אידישען חנוך. ביי אזא צייט וועט אפשר דיזער חבור ניט זיין אויסען פלאץ.

די ערשטע אויפלאַגע איז ארויסגעגעבען געוואָרען דורך דער פריינדליכקייט פון דער פועלי ציוניסטישער פּארטיי און דעם איי־דיש־נאציאָנאלען ארבייטער פערבאנד. איך דריק זיי היערמיט אויס מיין טיעפסטען דאנק.

דער מחבר.

אינהאַלט:

פאָרוואָרט.
דאָס פּראָבלעם פון דער אידישער ערציהונג אין אמעריקא.
געשיכטע און ליטעראַטור אין דער אידישער ערציהונג.
אידישע ערציהונג און די אידישע שפּראַכען.
די טהעאָריע אין דער פּראַקטיק.

א.

דאָס פּראָבלעם פון דער אידישער ערציהונג אין אַמעריקע.

א האַלבען יאָהרהונדערט אידישע ערציהונג האָבען מיר אין ריזען לאַנד, און צו איהר קרעדיט האָט זי א דור, וואָס איז פרעמד פון אידישקייט, ווייט פון דעם אידישען פאָלק, אינטערעסירט זיך ניט מיט זיינע פראַגען, פרעהט זיך ניט מיט זיינע פריידען און קימערט זיך ניט פאר זיינע ליידען.

און מיר שטעהען און קוקען מיט שמערץ אין הארצען צו, ווי אונזערע קינדער גליטשען זיך אוועק פון אונז, ווערען פון אונז אָבגעריסען, אָבגעשניטען; אין אונזערע רייהען ווערט אלץ שיטערער, ביי אונזערע קולטור־ארבייטען הערען זיך ניט די פרישע, הילכיגע, מונטערע שטימען פון יונגע ארבייטער, אונזערע פעלדער זיינען פערלאָזען, אונזערע וויינגערטנער זיינען וויסט...

און וואָס פאר א גרויסער געווינס וואָלט עס געווען פאר׳ן אידישען פאָלק, ווען דער דור וואָס מיר האָבען אויפגעהאָדעוועט דאָ אין אמעריקא, וואָלט געווען אונזערער, א אידישער! וויפיעל פרישעם לעבען, וואס פאר א גוואלדיגע כחות ער וואָלט אריינגעטראָגען מיט זיך אין דער אידישער געשיכטע! וואָס פאר אן אונערשעפּליכער קוואַל פון ענערגיע, וואָס פאר אן אונגעהייערע, אונערמעסליכע קראַפט ער וואָלט פאר אונז געווען, און גראד איצט, אין דעם קריטישסטען מאָמענט פון אונזער פאָלק׳ס זיין! דער יונגער אידישער דור אין אמעריקא איז פיליכט דער געזינדסטער דור, וואָס מיר האָבען ארויסגעגעבען זייט מיר זיינען אין גלות. אויפגעוואקסען אין דער יונגער, ענערגישער, פרייער רעפּובליק, שטעלט ער מיט זיך פאָר א גאַנץ נייעם אידען: פריש, געזונד, ענערגיש, פריי, אונטערנעהמעריש, געבילדעט, און דער עיקר — בעוואוסט־

זייער פון איין קראַפּט און זייער רעכט. און, ווי טייער ער וואָלט געקענט האַסן דעם גלות און ווי מעכטיג וואָלט ער געקענט קעמפּ־פן געגען איהם ווען מען וואָלט איהם נור געבראַכט צו זיין אידי־שען בעוואוסטזיין!

אָבער וואָס האָבען מיר פון זיי? וויפיעל פון אַט ריעזען רייכען פערמעגען קומט אָן אונז? וויפיעל פון די אידישע זיהן און טעכטער, וואָס זיינען טהעטיג אין אַלע צווייגען פון מענשליכען וויסען און פאָרשען, וואָס בעפרוכטען די פעלדער פון אַלע פרעמדע קולטורען, וואָס גיבען כחות צו אַלע בעוועגונגען און געזעלשאַפט־ליכע טהעטיגקייטען, און בעשאַפען צום גרויסען טייל דאָס גייסטי־גע לעבען פון לאַנד, וויפיעל פון זיי פערנעהמען זיך מיט א י ד י ־ ש ע ן וויסען און דענקען, מיט אידישע פראַגען און בעוועגונגען, מיט אידישער שפּראַך און ליטעראַטור? ווער פון זיי האָט גע־זאָגט עפּעס א א י ד י ש וואָרט?

און מיר וואונדערען זיך: ערשט איין דור איננאַנצען זיינען זיי אָבגערוקט פון אונז, און וואָס פאַר א ווייטקייט עס צושיידט שוין אונז! וואָס פאַר א טיעפער תהום עס ליענט שוין צווישען אונז און זיי!

און מיר פרעגען מיט אַנגסט: וואָס איז די אורזאַכע? וואו ליענט דאָס אומגליק?

עס פליהט ארום א פליעג אין א ליכטיגען גלאָז איינגעשלאָ־סען, זעהט פאַר זיך א ברייטע וועלט, רייסט זיך מיט אַלע כחות אויף דער פריי, און בלייבט דאָך איינגעשלאָסען. און עס ברעכט זיך, די אָרימע פליעג, איהר פינטעלע מח, און מאַטערט זיך צו פערשטעהן, וואָס אייגענטליך שטעהט איהר אין וועג, און בע־גרייפט עס נישט...

מיר זיינען ניט פיעל קליגער פון דער דאָזיגער פליעג. פון איין זייט די אַמעריקאַנישע שולע, פון דער פּאַבליק סקוהל ביז דער אוניווערזיטעט, מיט דאָס שעהנסטע און בעסטע וואָס די גוים פערמאָגען — אונזער קינד צו ענטפרעמדען; און פון דער אַנדערער זייט דער אָרעמער אידישער חדר, פון דעם פּריוואַטען מלמד ביז דער תלמוד תורה, מיט אביסעלע טרוקענע עברי און אָן אינהאַלטס־לאָזע בר־מצוה דרשה — אונזער קינד צוצוהאַלטען ביי אונז, און נאָך פרעגען מיר וואָס איז די אורזאַך, וואו ליענט דאָס אונגליק.

ניכער שיקט זיך צו פרעגן : פארוואס זאלען אונזערע קינדער י א בלייבען ביי אונז? פארוואס זאלען זיי נ י ט אנטלויפען? האבען מיר דען מיט עפעס זיי צוגעבונדען צו זיך, צו אונזער פאלק? האבען מיר דען עפעס איינגעפלאנצט אין זייערע הערצער, וואס עס זאל זיי שווער זיין ארויסצורייסען?

אביסעלע עברי און א „קאנפירמיישאן ספיטש“ — און דאס זאל עס זיין די בענדער, וואס זאלען אויף אייביג צובינדען אונ־זער קינד צו אונז, און דאס זאל עס זיין יענעס שעהנעס, גרויסעס, ערהאבענעס, וואס זאל אונז איינ׳יחוס׳ן ביי אונזער קינד, אויפ־הויבען אונז אין זיינע אויגען איבער אלע אנדערע פעלקער, און עס זאל אויסוועהלען אין אונז, און עס זאל אונזערס בלייבען...

און די ערציהונג, — דאס איז דאך אונזער איינציגער כח אנטקעגען דאס מעכטיגע ענטפרעמדענדע לעבען, אונזער איינ־ציגע כלי־זין, און די איז אויך אזוי טעמפ, אזוי אבגענוצט... פארוואס אזוי ווייניג פערשטענדניש פאר דיזען וויכטיגסטען פראבלעם, פאר דיזער פראגע פון אלע פראגען?!

ווען מיר שטעלען ארויס אונזער חדר און תלמוד תורה, אין זייער איצטיגער געשטאלט, צו ווירקען געגען דער השפעה פון דער אמעריקאנער שולע, זיינען מיר ווי יענע כינעזער וואס האבען געענטפערט דעם שונא׳ס הארמאטען מיט קוילען פון זאמד. אונ־זער חדר מיט זיין איצטיגען ארעמען אינהאלט איז ניט בכח צו מאכען אונזערע קינדער פ י ה ל ע ן א י ד י ש אנטקעגען די איינפלוסען וואס ארבייטען איהם צו פער׳גוי׳אישען. דער היגער חדר איז אין בעסטען פאל ניט מעהר ווי א שלעכטע נאכקרימע־ניש נאך דעם חדר און ת״ת פון דער אלטער וועלט, און איז ניט אנגעמאסטען ניט צו די אמעריקאנער אומשטענדען, ניט צו דעם גייסט פון דעם אמעריקאנער אידישען קינד. עס איז איבער זיינע כחות צו ערפילען די אויפגאבע וואס ליעגט אויף איהם אין דיזען לאנד.

און זיין אויפגאבע איז דא א פיעל, פיעל שווערערע ווי אין דער אלטער וועלט. אין דער אלטער וועלט איז דער הויפט פאקטאר אין דער ערציהונג פון דעם אידישען קינד געווען ניט דער חדר, נור די חיים, די גאס, דאס ארט. דאס קינד איז געוואקסען אין א אידישער אטמאספערע, אין א אידישער סביבה, וואס ממש

נעאָטעמט מיט אידישע לופט. עס האָט געזעהן ארום זיך א פול, זאפטיג אידיש לעבען, מיט א אידישער שפראך, מיט אידישע מנהגים, אידישע זיטען, אפילו א בעזונדערע אידישע סליידונג. יעדער קעהר, יעדער ריהר פון דעם אידען, יעדע רגע פון דעם אידישען טאָג, איז געווען אייגענאַרטיג, אידיש. פון דרויסענדיגע איינפלוסען איז דאָס אידישע קינד געווען אויסגעשלאָסען. און איז עס יאָ געקומען אין בעריהרונג מיט דער פרעמדער וועלט איז דאָס אידישע לעבען געווען אזוי פיעל טיעפער, אזוי פיעל גייסט־רייכער, אזוי פיעל שעהנער, עדלער און ראָמאַנטישער, אז דאָס פרעמדע לעבען האָט אויף איהם קיין איינדרוק ניט געקענט מאַכען.

ביי אזא מצב האָט דאָס קינד פשוט ניט געקענט אויסוואקסען עפּעס אנדערש ווי א איד, פונקט ווי דער עסקימאָס קען ניט, וואוינענדיג אין די פערוואָרפענע ערטער פון דעם צפון, אויסוואקסען פון דער העלער הויט אן אייראָפּעאישער מענש, מיט אן אייראָפּעאישען שטייגער פון לעבען. עס איז גאָר ניט געווען קיין מוז אז עס זאָל געהן אין חדר צו לערנען אידישקייט כדי צו זיין א איד. עס איז געווען געגנוג דער לעבענס־פיהר, וואָס ער האָט געמוזט אויפנעהמען אונבעוואוסטזיניג, לעבענדיג איינגעשלאָסען אין א בעזונדערער אייגענאַרטיגער אטמאָספערע. דאָס לעבען איז געווען די בעסטע שולע. דאָס קינד איז שוין געקומען אין חדר א פאַרטיגער איד. דער חדר האָט דאָ געדאַרפט נאָר ממלא זיין דער היים, דער גאַס, דער סביבה. ער האָט נור געדאַרפט זיין אידישקייט פערטיעפען, אויסברייטען, דער עיקר אָבער איז געשאַפען געוואָרען פון זיך אליין.

דערצו האָט דער חדר זיך ניט געדאַרפט טיילען מיט א גוי־אישער שולע, ניט מיט'ן קינד'ס צייט, ניט מיט זיין נשמה. דער חדר האָט דאָס קינד געהאַט פיר זיך אליין, און האָט אין איהם ענטוויקעלט אי דעם אידען אי דעם מענשען. ער האָט ניט געהאַט פאַר זיין אויפגאַבע צו געבען איהם בלויז אידישען וויסען, און וועלטליכען וויסען איבערלאָזען פאַר דער גוי'אישער שולע, אזוי ווי עס איז דער פאַל אין אמעריקא. נור דער חדר האָט געדאַרפט דאָס קינד לערנען די וועלט, אויסבילדען איהם סיי אלס

איך, סיי אלס מענש, אויף וויפיעל מען האט דאס לעצטע דעמאלט פערשטאנען. און אזוי איז ארויסגעקומען א אידישער מענש.

דא אין אמעריקא קומט דעם חדר ניט אויס צו ווירקען אונטער אזעלכע גינציגע אומשטענדען. קיין א י ד י ש ע ה י י ם, אין אמת'ן זין פון ווארט, איז דא ניטא. דער אידישער כלל איז דא אינגאנצען בעהערשט פון דעם שטרעבען זיך צו אמעריקאניזירען, — א שטרעבען וואס שניידט זיך טיעף אריין אין די גרעּנעצען פון פשוט'ער אסימילאציאן. די אידישע שפראך, די אידישע מנהגים, אידישע זיטען, אפילו די אידישע ימים טובים, אלץ ווערט דא פערטריבען, מען שינדט אונערבארמליך פון זיך די אידישע הויט ארונטער און מען לאזט זיך בעוואקסען מיט אן אמעריקאנער שאלעכץ. אזא סביבה איז מסוגל נור צו פער'סמ'ען דאס קינד. דער חדר אלזא שטעהט דא גאנץ אליין. און ניט נור האט ער ניט די הילף פון דעם קינד'ס היים, פון זיין סביבה, נור פערקעהרט, ער דארף נאך ווירקען געגען זייער שעדליכען איינפלוס.

און ווען נור דאס אליין וואלט געווען דער אונטערשייד אין דער לאגע פון דעם חדר דא און אין דער אלטער וועלט, וואלט שוין אויך דער היגער חדר געדארפט אוועקגעשטעלט ווערען אויף א ברייטער'ן יסוד, אריינגעהמען אין זיין פראגראם אויך אזעלכע למודים, וואס זאלען דעם קינד מעהר געבען, וואס זאלען זיין מעהר אנציהענד פאר זיין גייסט, ווי אן אונפערשטענדליכע ביסעל עברי; ער וואלט דעם קינד געדארפט געבען אזעלכס, וואס קען זיך בעסער אננעהמען ביי איהם, וואס קען טיעפער אריינדרינגען אין זיין צארטער נשמה און געזינדערע ווארצלען דארט שלאגען.

ווען נור דאס אליין — אבער דער עיקר איז דאך ניט דאס וואס אונזער חדר גיט נ י ט אונזער קינד, נאר דאס, ו ו א ס ד י א מ ע ר י ק א נ ע ר ש ו ל ע ג י ט א י ה ם י א. אט דא איז דער שווערפונקט פון דעם גאנצען פראבלעם, און גראד געגען דעם איז אונזער סיסטעם פון ערציהונג אם מעהרסטען מאכטלאז.

עס האט זיך ביי אונז איינגעבירגערט די מיינונג, אז וויל מען לערנט ניט אין די אמעריקאנער שולען די קריסטליכע אמונה שטעהט דא קיין סכנה ניט פאר דער אידישקייט פון אונזערע

קינדער. דאָס איז אַ משונה'דיגער גערעדנס, וואָס ווייזט נאָר ווי ווייניג מען פערשטעהט ביי אונז וואָס עס הייסט באמת ערציהונג. און אויב עס איז באמת דאָ אַ סכנה פאַר דעם קיום פון אַמעריקאַנער יודענטום איז עס אָט דיזע מיינונג.

ס'איז אמת, אַז קריסטענטום ווערט דירעקט ניט געלערנט אין די אַמעריקאַנער שולען, אָבער די אַמעריקאַנער שולע איז דורך דעם ניט ווייניגער אַ קריסטליכע אינסטיטוציאָן. „זיי" האָבען זי פאַר „זיך" געמאַכט, און זי איז בערעכענט זייערע, ניט אונזערע, גייסטיגע בעדערפנישען צו בעפרידיגען. דער גייסט איז אַ קריסטליכער, די לעהר־ביכלעך וואָס ווערען אין דער אַמעריקאַנער שולע געברויכט זיינען דאָך פון קריסטען פערפאַסט, און זייער אינהאַלט איז דאָך פון דער גוי'אישער וועלט גענומען, און די פערפאַסער קריכען האָך ניט אַרויס פון זייער הויט צו ווערען עפּוואָס וואָס איז ניט קריסט און ניט איד, כדי אָבצוהיטען די גאַנצקייט פון די אידישע קינדער. און פון דער ערשטער רגע וואָס אונזער קינד קומט אַריין אין שולע הויבט עס אָן אונבעמערקט איינצר זאַפּען קריסטליכע אידעען און בעגריפען, וועלכע וועבען זיך איין מיט טויזענדע אונזיכטיגע פעדים אין דער יונגינקער נשמה, וואַקסען זיך צוזאַמען מיט'ן קינד'ס הערצעלע, געשטאַלטען אויס זיין כאַראַקטער, לעגען זייער שטעמפעל אויף זיין פערזענליכקייט, קנעטען אויס זיין גייסט, שמעלצען איבער זיין זעל אין זייער טיגעל. דורך קריסטליכע השגות הויבט דאָס קינד אָן די וועלט אויפצונעהמען, מיט זייערע אידעען ווערט עס רייפער און רייפער און אונטער דעם איינפלוס פון זייערע סימפּאַטהיען און אַנטיפּאַטהיען גרייכט עס צו צייטיגקייט, און ביסלעכווייז גיסט זיך דאָס קינד גייסטיג איינגאַנצען צוזאַמען מיט דער קריסטליכער וועלט, קוקט אויף אַלץ דורך קריסטליכע ברילען, זעהט די וועלט ווי די קריסטען זעהען זי, אַלץ דריקט זיך ביי איהם אויס אין קריסטליכע פאָרמען, מיט איין וואָרט, עס ווערט אַ פאָלשטענדיגער קריסטליכער מענש, פון אידען אויף אייביג פערשניטען, און ניט האָבענדיג געלערנט די קריסטליכע רעליגיאָן.

אָט דאָס איז וויכטיג מיר זאָלען פערשטעהן.
און עס קען גאַר אַנדערש ניט זיין.

ווארום אין דעם גאַנצען אויסבילדונגס פּראָצעס פון אונזער קינד, דורך דער גאַנצער צייט פון זיין „ווערען", איז עס גייסטיג איינגעשלאָסען אין דער קריסטליכער, אין דער גוי'אישער וועלט. פון דעם א"ב ביז דער „דיגרי" ווייקט זיך עס רק אין גוי'אישקייט, זעהט עס און הערט נור פון אלץ וואָס איז זייערס, פון אלץ וואָס איז ניט אידיש. אלץ וואָס ווערט איהם געגעבען זיין כאַראַקטער אויסצובילדען און אויסצושלייפען, די אלע מענשען וועלכע ער בע־געגענט אין זיינע ביכער, די אלע איבערלעבונגען וואָס רעגען זיין הארץ, די אלע לעבענס־שילדערונגען וואָס ווערען פאַר זיין אויג דורכגעפיהרט, די אידעאַלען מיט וועלכע ער ווערט געוואַרמט, — סיי עס בלאָנדזשעט נאָך אין די פאַנטאַסטישע וועלטען פון די „פעירי־טיילס", סיי עס גריבעלט זיך שוין אין דער געשיכטע פון דער ענגלישער אָדער אַנדערער ליטעראַטור — מיט איין וואָרט, אלץ דורך וואָס אונזער קינד דערקענט די וועלט, דורך וואָס עס בילדעט זיך אויס דער מענש אין איהם, איז גענומען פון פרעמדע וועלטען, איז פון זייער ברונען געשעפּט. מ י ר זיינען דערביי ניטאָ, קיין אידישע מענשען, קיין אידיש לעבען געפינט עס ניט אין די דאָזיגע ביכלעך, מיר ווערען פערדרענגט, ווי א נוצלאָזע זאַך אין א ווינקעל פעררוקט. און עס „ווערט" אונזער קינד און עס וואַקסט אויס, און עס בעקענט זיך מיט דער גרויסער ברייטער וועלט, מיט אלץ און מיט אלעמען, און אונז קען עס ניט, און פון אונז ווייס עס ניט.

מען פערדינגט ניט קיין קריסטענטום אין די אַמעריקאַנער שולען ; געוויס. פרעגט אָבער איין קינד אונזערס צי האָט עס ניט געלעזען די „פילגרימס פּראָגרעס" — שיער ניט א צווייטע קריסט־ליכע ביבעל ? צי לאָבט זיך עס ניט פון קליינוויז אויף מיט „קע־ניג אַרטהור און די ריטער פון רונדען טיש" — א קייט פון וואונ־דערשעהנע, טיעף רעליגיעזע לעגענדען וועגען דעם פערשוואונדע־נעם בעכער, וואָס יעזוס האָט פון איהם ביים לעצטען אבענדמאָל־צייט געטרונקען ? פרעגט אייער היי־סקוהל אינגעל אָדער מיידעל, צי האָבען זיי ניט גע'חזר'ט אויף אויסוועניג און פערפאַסונגען און פירושים געשריבען וועגען די „וויזשאָן אָוו סער לאַנפאַל" — אַן אַנדער לעגענדע פון זעלבען מין ; פרעגט אייער קאַלעדזש זוהן אָדער טאָכטער צי האָבען זיי ניט געלערנט, אלס מוסטער פון קלאַ־

סישע ליטעראַטור, בראַונינגס „שאול“, וואו דוד גיסט זיך אויס אין קריסטליכער השתפכות הנפש — דוד המלך אַ קריסט! — פרעגט זיי צי האָבען זיי ניט געלעזען... אָבער דאָ וואָלט נויטיג געווען אויסצורעכענען כמעט די גאַנצע ענגלישע ליטעראַטור, וואָס צייכענט זיך אויס מיט איהר טיעפען רעליגיעזען כאַראַקטער.

אויב ניט קריסטענטום, וואָס פאַר אַן אַנדער נאָמען וועט איהר עס געבען?

אמת, דאָס איז ניט אמונה דירעקט, עס איז ליטעראַטור, און מען קען גאָר ניט האָבען געגען דעם וואָס מען לערנט עס. אָבער וואָס ווייס דאָס קינד צו אונטערשיידען? דאָס קינד גאַרט נאָך גייסטיגע שפייז, עס זוכט מיט עפּעס צו זעטיגען זיין נשמה, און דאָ קומט דער קריסטליכער פּאָעט, פאַנגט עס אין דעם צויבערנעץ פון זיין דיכטונג, רעגט זיין הארץ מיט הייליגער בעגייסטערונג, מאַכט עס ענטציקען איבער די קריסטליכע שעהנקייטען, פילט עס אַן מיט ליעבע און יראת הכבוד פאַר די קריסטליכע הייליגטימער — און, וואו זאָל דאָס קינד נעהמען דעם מאָראַלישען כח זיך צו וועהרען?

און מיר טרייסטען זיך: מען לערנט ניט אין די אמעריקאַנישע שולען דעם קריסטליכען גלויבען...

און עס איז ניט אַזוי די התקרבות צום קריסטענטום אַלס רעליגיאָן, ווי די פערפרעמדקייט פון א ו נ ז, די פערגוי'אישונג פון אונזער קינד בכלל. וואָס פאַר אַ גייסטיגע פערוואַנדשאַפט קען זיין צווישען אונז און אונזער קינד ווען יאָהרען לאַנג, דורך דער גאַנצער צייט פון זיין ערציהונג, ווערט זיין געדאַנק געהאַלטען קאָנצענטרירט נור אויף אַלץ וואָס איז גוי'איש, זיין גייסט ווערט געשפייזט מיט פרעמדס, און עס איז אינגאַנצען אויסגעטהאָן פון אידישקייט, פון דער אידישער וועלט און דעם אידישען לעבען? עס איז ווי אַ גליעד אין קערפּער, פון וועלכען די בלוטצירקולאַציאָן ווערט קינסטליך אָבגעהאַלטען, וואָס מוז סוף כל סוף אָבשטאַרבען, אָבדאַרען.

און טרינקען מיר דעם גיפטיגען בעכער, לאָמיר איהם אויסטרינקען אינגאַנצען און לאָמיר דעם שרעקליכען אמת דערזאָגען ביז'ן סוף: די קריסטליכע וועלט האָט אונז פיינד, און קריעגט

אונזער קינד א קריסטליכע ערציהונג מוז עס אונז
אויך פיינד האבען!

דער מענש איז וואס ער עסט—זאגט א דייטשיש שפריכווארט.

אט דערפאר וויכען עס אונזערע קינדער אוועק פון אונז און אלץ וואס איז אידיש איז זיי דערווידער. אט דערפאר קלאגען מיר עס וואס די אידישע אינטעליגענץ געהט פון אונז אוועק...

און דאס זיינען נור איינינגע מאמענטען פון דער ערציהונג פון אונזער קינד. ווער קען דען ארויסברייננגען אינגאנצען יענעם גוואלדיגען פראצעס פון פערפרעמדקייט, וואס קומט פאר אין אונזער קינד יעדען מאמענט, יעדע רגע פון זיין לעבען, און פילט אויס די ווייטסטע, די טיעפסטע קעמערלעך פון זיין נשמה? אבער דאס ביסעל וואס איז געזאגט געווארען דא איז דאך גענוג כדי זיך צו איבערצייגען גענען וואס פאר א מעכטיגע כחות מיר האבען צו שטרייטען.

און וואס טהוען מיר צו ווירקען גענען אט דיזע מעכטיגע איינפלוסען? וואס טהוען מיר אין קאמפף פאר אונזער קינד? מיט וואס ווילען מיר עס ראטעווען פון גוי'אישע הענט?

מיר שיקען עס אין חדר אדער אין ת"ת און לערנען עס אבי־סעלע עברי. זאל עס כאטש דאוונען קענען...

ניטא מעהר דער אידעאל פון דעם אידישען חדר פון אמאל — ארויסצוגעבען גרויסע אידען, אידען לומדים, בני תורה, רבנים און גאונים, ריעזיגע גייסטער וואס זאלען זיין די ליכטער פון גלות, און דער עיקר ארויסצוגעבען פרומע, אויפריכטיגע, אונמיטעלבארע, שטאנדהאפטיגע אידען, אידען גאנץ מיט זייער פאלק און גאנץ מיט זייער גאט. ניטא מעהר אט דיזער גרויסארטיגער אידעאל. איינגעשרומפען איז ער ביי אונז געווארען אין דעם ארעמען, ניש־טיגען, מיזעראבלען שטרעבען—אויסצולערנען אונזער קינד כאטש א ביסעל עברי, זאל עס כאטש קענען דאוונען, אויב ס'וועט זיך איהם אמאל פערגלוסטען...

קען דאס אבראטעווען אונזער יונגען דור? איז דאס ניט געשטורמט א פעסטונג מיט קוילען פון זאמד?

דארף אונזער חדר ניט געשטעלט ווערען אויף א ברייטערן יסוד?

ב.

געשיכטע און ליטעראטור אין דער אידישער ערציהונג

וואס זשע זאלען זיין יענע ברייטערע יסודות, אויף וועלכע אונזער ערציהונג זאל געשטעלט ווערען?

דער חדר און די תלמוד תורה בענוגענען זיך מיט רעליגיעזען אונטערריכט. זיי גרייטען צו דאס קינד נור צו קענען אבקומען זיין חוב צו גאט. און די גאנצע אויסבילדונג פון דעם קינד'ס כאראקטער לאזען זיי איבער פאר דער אמעריקאנער שולע. און אז די אמעריקאנער שולע מאכט פון אונזער קינד א קריסט האבען מיר שוין געזעהן. וואס זשע איז דער סך־הכל?

דער סך־הכל איז — א מענש, וואס אין אלץ איז ער א גוי, נור אין זיין גלויבען ווילען מיר זאל ער זיין א איד.

קען נאך זיין א גרעסערע סתירה? איז נאך מעגליך א שארפערער ווידערשפרוך? איז דען ניט קלאר, אז ווי באלד אין זיין כאראקטער איז אונזער קינד א קריסט, במילא פאסט עס זיך בעסער אריין אין דער קריסטליכער רעליגיאן?

אט פון דאנען נעהמט זיך עס די שמד־מגפה, וואס בושעוועט היינט אזוי מורא'דיג אין דער גאנצער אידישער וועלט, און די געמישטע חתונה וואס מאכט אן אזא חורבן אין אונזער לעבען. אט דאס דערקלעהרט ווארום אזוי פיעל אידישע קינדער קענען מיט אזא לייכטען הארצען זיך אוועקרייסען פון אונז און אוועקגעהן וואוהין עס ציהט זיי דער שטראם.

עס איז דעריבער קלאר, אז אויב מיר ווילען אז אונזער קינד זאל בלייבען א איד דארפען מיר אויסבילדען זיין כאראקטער, דארפען מיר אויסגעשטאלטען זיין גייסטיגע צורה, דארפען מיר

איהם געבען אַ פּ ר י י ט ע נ אַ צ י אָ נ אַ ל ע א י ד י ש ע ערציהונג.

מיר טאָרען זיך ניט בענוגענען בלויז מיט רעליגיעזען אונ־טעררילכט, וואָס אין אמעריקע דריקט עס זיך ס'רוב אויס, ניט אין אַ טיעפען בעוואוססזיין וועגען דער מאָראלישער הויך פון דער אידישער רעליגיאָן, נור אין אביסעלע עברי קענען, אָהן יעדער עכטקייט, אָהן דער מינדעסטער אויפריכטיגקייט. מיר דאַרפען אונ־זערע קינדער לערנען אויך אַזעלכע למודים וואָס זאָלען אויסבאַ־לאַנסירען די ענטפּרעכענדע למודים, וואָס די אמעריקאנישע שולע גיט זיי. זאָלען זיי וויסען וועגען אונז אַזוי פיעל ווי וועגען די גוים און בלייבען וועלען זיי אונזערע. דען בלוט זיינען זיי דאָך פון אונזער בלוט און פלייש זיינען זיי דאָך פון אונזער פלייש.

עס לערנען צום ביישפּיעל, אונזערע קינדער אין די אמערי־קאַנער שולען געשיכטע. זיי לערנען די גריכישע געשיכטע, די רוימישע געשיכטע, די געשיכטע פון אייראָפּאַ'ס אויפשטייגען. רוכט זיך, אַז מיר האָבען אויך אַ שטיקעל שייכות דערמיט. מיט די גריכען און רוימער האָבען מיר דוכט זיך געהאַט עפּעס „רייבונ־גען", און צום אויפבויען פון אייראָפּאַ און פון יעדען אייראָפּעאי־שען פאָלק, זאָגט מען, האָבען מיר אויך צוגעלעגט אַ פינגער. פאַר־האַן אפילו אַזעלכע וואָס זאָגען, אַז ווען ניט מיר וואָלט אייראָפּאַ ניט געווען דאָס וואָס זי איז.

נעהמט זיך אָבער די מיה און בלעטערט דורך די געשיכטע־ביכלעך, וואָס אונזערע קינדער לערנען, צי געפינט איהר דאָרטען עפּעס וועגען אידען? צי ווערט דאָרט כאָטש אַזוי פיעל ווי דער־מאָהנט דער אידישער נאָמען? צי ווערט וועלכע עס איז וויכטיג־קייט אונז צוגעשריבען, וועלכע עס איז בעדייטונג אונז צוגעגעבען?

ג אָ ר נ י ט, גלייך ווי מיר וואָלטען גאָר אויף דער וועלט ניט געווען, אָדער גלייך ווי אונזער זיין איז סיי ווי ניט מעלה און ניט מוריד.

אָט אין אַזאַ נייסט ווערט די געשיכטע געלערנט צו אונזערע קינדער אין די אמעריקאנישע שולען.

וואָס זשע פאַר אַ מיינונג, פרעגט זיך, קען האָבען וועגען אונז אונזער קינד ווען פאַר זיין אויג ווערען דורכגעפיהרט אלע וויכ־טיגע פעלקער פון דער וועלט, עס ווערט איהם געוויזען דער גאַנצער

אויפשוואונג פון דער מאָדערנער ציוויליזאַציאָן, און אונז געפינט עס דאָרט ניט, אָדער עס געפינט אונז ערגעץ אין אַ ווינקעל פעררוקט, אויסגעשפּיעלטע, נוצלאָזע?

איז דאָס אַליין ניט גענוג צו טויטען אונז אין הארצען פון אונזער קינד?

און דאָס וואָס ווערט שוין יאָ וועגען אונז נעזאָגט אין זייער גייסט פון געשיכטע לערנען איז אויך גיכער מסוגל אונזער קינד פון אונז צו דערווייטערען איידער עס מקרב צו זיין.

עס ווערט ביי זיי צום ביישפּיעל געלערנט, אַז פון דריי עלעמענטען בעשטעהט די היינטיגע ציוויליזאַציאָן: פון דעם גריכישען, טוטאָנישען און אידישען. די גריכען האָבען געגעבען דער וועלט אַ זין פאַר שעהנקייט; די טוטאָנער — דאָס געפיהל פאַר פריי־הייט, און די אידען — דאָס קריסטענטום.

וואָס זאָל דאָס הייסען פאַר'ן אידישען קינד? פשוט, אַז אויב עס האָט מיט עפּעס צו שטאָלצירען איז עס — קריסטענטום.

דאָס יודענטום אין זיך אַליין האָט קיין בעדייטונג ניט. עס איז ניט ווערטה מען זאָל זיך דערמיט אָבגעבען אַן און פיר זיך. עס איז אויסגעשפּיעלט צוזאַמען מיט זיינע טרעגער, דאָס אידישע פאָלק. זיין איינציגע בעדייטונג איז נאָר, וואָס האָס קריסטענטום האָט זיך פון איהם אָבגעצווייגט.

און שטעלט זיך פאַר, אַז אַ ז ו י ג ע ו ו ע ה נ ט ז י ך ד אָ ך א י י ן א ו נ ז ע ר ק י נ ד צ ו ד ע נ ק ע ן!

א ו נ ז ע ר קינד אַ ז ו י צו דענקען!

און לערנענדיג די וועלט־געשיכטע אַזוי דורכאויס אין זייער גייסט געטייטשט, הויבט אָן אונזער קינד צו פעראייניגען ביי זיך אין געדאַנק אַלץ וואָס איז וויכטיג און גרויס און פאָרטגעשריטען — מיט די קריסטען, און אַלץ וואָס איז נישטיג, אָבגעשטאַנען און אָבגעלעבט — מיט די אידען. די קריסטען זיינען די סמעטענע פון דער מענשהייט און די אידען — דער אָבפאַל. אין בעסטען פאַל אַראָבגעקומענע אריסטאָקראַטען, וואָס לעבען נור אין זכות פון זייער אמאָליגען, לאַנג פערגאַנגענעם גלאַנץ.

נאָך אַזאַ תורה, צו וועמען דאַרף אונזער קינד געהערען?

דער ענטפער זיינען יענע העסליכע בעשעפּענישען אין אונזער לעבען, די ליעבהאָבער פון דער רוסישער קולטור, אַנהענגער

פון דער פוילישער קולטור, פערעהרער פון דער דייטשער קולטור און — פערביסענע געגנער פון דער אידישער קולטור.

נון, זאָגט דאָ ניט אונטער דער שכל הישר, אַז אביסעלע עברי און קדיש זאָגען קען דאָ אַ קנאַפּען בעטרעף האָבען? בעט זיך דאָ ניט פון זיך אַליין, אַז אנטקעגען זייער געשיכטע זאָלען מיר מיט אונזער געשיכטע ארויס? פארוואָס זאָלען מיר ניט פאַנאַנ־דערוויקלען אונזער געשיכטע פאר אונזערע קינדער און הייסען זיי דארט לעזען א ו נ ז ע ר אמת, ד ע ם א מ ת? פארוואָס זאָלען מיר דערלאָזען, אַז פאר אונזערע אייגענע קינדער זאָלען מיר ערשיינען אין אזא נישטיגער, אין אזא בעליידיגענדער ראָלע? למאי זאָלען מיר זיך לאָזען פערדרענגען אין הינטערגרונד, ווארום זאָלען מיר ליגען אונטער'ן באַנק?

הערען מיר זיך צו צו אונזער געשיכטע מאַכט זי אונז אונגע־פעהר אַזעלכע קאָמפּלימענטען:

„וועגען דער עפּאָכע פון אַנהויב עלפטען ביז'ן אַנהויב דריי־צעהנטען יאָהרהונדערט לאָזט זיך זאָגען, אַז אַלעם שעהנעס, הוי־כעס און בעפרייענדעס, וואָס ליעגט אין דער אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט איז אין יענער עפּאָכע געפּפלעגט און געשאַפען געוואָרען פון אידישע דענקער. אויפ'ן אַלגעמיינעם קולטור־לייטער זיינען די אידען געשטאַנען די ערשטע, נאָך זיי די מחמדאַנער, און צולעצט — די קריסטען, אויב דיזע האָבען איבערהויפּט פערנו־מען וועלכען עס איז שטאַפּעל" (גרעץ.)

דאָס איז אַ מאָמענט ארויסגעכאַפּט כלאחר יד פון דער אי־דישער געשיכטע, איינער פון פיעלע, און אסור אויב ס'איז דאָ וואָס זיך דערמיט צו שעהמען פאר אונזערע קינדער.

און אויב א ז ע ל כ ס איז דאָ וועגען אונז צו זאָגען און די גוים, אין זייער געשיכטע לערנען, זאָגען עס ניט — דאַן פ ע ל־ ש ע ן זיי פשוט די געשיכטע, זיי פעלשען זי בכיון אונז צו דעגראַדירען, צו מאַכען צו קליין־געלד אונזער ווערטה און צו נישט אונזער בעדייטונג.

לערנען אונזערע קינדער די געשיכטע פון די קרייץ־פאָהרער, צום ביישפּיעל, אין זייער, דער גוי'אישער בעלייכטונג, דאַן איז כמעט נעהם און שפּרינג קדוש! אַ קליינינקייט, די קדושה, דער רעליגיעזער עקסטאַז צו וועלכען די קריסטליכע וועלט האָט, ווי

אין טאן, זיך דערהויבן ! קינדער האבן דאך די וויגען פער־לאזען און אוועק אין היילינגען קריעג, דעם געטליכען קבר פון די הענד פון די אונגלויבינע סאראצענער ארויסצוראטעווען. און רעדט אונזער קינד וועגען דיזער צייט, ווערט עס דורכגעדרונגען מיט א היילינגען יראת הכבוד און א טיעפער הכנעה פאר די קריסטען, וועלכע זיינען געווען פעהיג זיך צו דערהויבען צו אזא גרויס, צו אזא הויכער רעליגיעזער בעגייסטערונג, צו אזא טיעפער ענטציקונג פון היילינגען גלויבען.

און עס וויים ניט אונזער קינד, אז יעדער־קרייץ־פאהרער האט עס געהאלטען פאר א מצוה, צוזאמען מיט'ן קרייץ־צייכען אויף זיינע קליידער, צו טראגען אויך א פלעק פון אידיש בלוט ; און עס וויים נישט אונזער קינד, אז אידישע פרויען און טעכטער האבען זיך שטיינער אויף די העלזער געהאנגען און אין וואסער אריין זיך געווארפען כדי ניט אריינצופאלען אין די הענד פון דיזע היילינע גאט'ס קריעגער ; און אונזער קינד האט קיין אהנונג ניט פון די דרייצעהן הונדערט אידען, וואס האבען זיך איינער דעם צווייטען אויסגעקוילעט, כדי ניט אריינצופאלען צו די קרייץ־פאהרער, נאכ־דעם ווי זייער קריסטליכער בעשיצער האט זיי געמיין פערראטען ; און עס וויים ניט אונזער קינד, אז הונדערטע און הונדערטע אידי־שע קהלות זיינען חרוב ונחרב געווארען דורך די הענד, וואס האבען דעם היילינגען צלם אין היילינגען קריעג געטראגען.

איז דען ניט די פיעל־פערשריענע „היילינקייט" פון דער קרייץ־צוג בעוועגונג ניט מעהר ווי א בלאס, א טויט ווארט אין אנגעזיכט פון דעם אקט פון יענעם אידען, וועלכער האט ניט געקענט אויס־שטעהן די פייניגונגען פון די קרייץ־פאהרער און האט זיך מיט זיינע טעכטער גע'שמד'ט, אבער אויס חרטה האט ער געקוילעט זיינע קינדער, אונטערגעצונדען די שוהל און זיך אליין אריינגע־ווארפען אין די פלאמען, וואס האבען פערצעהרט דאס היילינע הויז?

און איז דען ניט די קרייץ־צוג בעוועגונג גיכער די שאנדע, און ניט דער שטאלץ פון קריסטענטום, ווען זי האט געבראכט דערצו, אז א פאטער האט בפני כל עם ועדה זיין זוהן געקוילעט, און דער זוהן אליין האט אויפ'ן טאטענס ברכה אמן געענטפערט, און אלע פערזאמעלטע האבען זיך דערויף מיט „שמע ישראל" אין וואסער געווארפען, כדי ניט אריינצופאלען אין די הענד פון די היילינע

ברידער? איז ניט די גאַנצע קדושה פון דער קרייץ־צוג בעוועגונג א געלעבטער נעגען דיזען מאַרטירערטום?

אָבער פון דיזע פאַקטען, פון ד ע ר בעלייכטונג אויף דער קרייץ־צוג בעוועגונג, ווייסט ניט אונזער קינד. מיר לערנען עס איהם ניט, און ז י י װעלען עס דאָך פערשוויינען, ווייל קיינער וועט זיך דאָך אליין אין פנים ניט שפייען.

און זוי מיט דער קרייץ־צוג בעוועגונג, אזוי איז מיט פיעל, פיעל געשעהענישען אין דער וועלט־געשיכטע, אזוי איז מיט דער ג א נ צ ע ר א ו י פ פ א ס ו נ ג פון דער געשיכטע.

יאָ, ווען מיר וואָלטען אונזער קינד אונזער געשיכטע געלערנט און ניט נור די וואָס איז ענטהאלטען אין תנ״ך, נור פאר דער גאַנ־צער לאַנגער צייט ביז היינטיגען טאָג, וואָלטען מיר ביי איהם אין א גאַנץ אַנדער ליכט ערשיינען, און זיי, די גוים, וואָלטען אויך אין אַן אַנדער ליכט ערשיינען. דאָרט וואָלט אונזער קינד איינגעזעהן, אַז עס איז לגמרי ניטאָ וואָס זיך מיט אונז צו שעהמען און מיט די קריסטען זיך איבערנעהמען. און דער עיקר, אַז מיר זיינען נאָך ווייט ניט אויסגעשפּיעלט, מיר פיהרען נאָך א נאַציאָנאַלען לעבען, און קעמפּפען נאָך העפטיג פאַר אונזער לעבען אלס נאַציאָן.

ווען אונזער חדר און תלמוד־תורה זיינען אויסשליסליך רע־ליגיעזע חנוך־אַנשטאַלטען האָט מען דאָך געמעגט ערוואַרטען, אַז כאָטש א רעליגיעזען אונטעררי‏כט זאָלען זיי געבען א טיכטיגען, א גרינטליכען, א ממשות׳דיגען. מען האָט דאָך געמעגט ערוואַרטען, אַז נאָכ׳ן ארויסגעהן פון חדר און תלמוד־תורה זאָל אונזער קינד האָבען כאָטש וועלכען עס איז העכערן בעגריף וועגען אידישקייט, כאָטש וועלכע עס איז פערשטענדניש פאַר׳ן ברייטען אומפאַס פון דער אידישער אמונה, כאָטש וועלכע עס איז בעקאַנטשאַפט מיט דעם גאַנג פון איהר ענטוויקלונג, מיט די פערשיידענע שטרעמונ־גען אין איהר, און מיט די וואונדערליכע ריעזען־פּערזענליכקייטען, וואָס האָבען זי אויסגעשטאַלט.

אָבער וואָס ווייסען אונזערע קינדער, נאָך יאָהרען פון רעלי־גיעזען אונטערריכט, וועגען דער אידישער רעליגיאָן אלס גרויסע וועלט־אַנשויאונג, אלס יסוד פון אייביגע אמת׳ן, אלס גרונד פון יעדער מענשליכער מאָראל, אלס קוואל פון אזוי פיעל שעהנעס און גרויסעס אין דער מאָדערנער ציוויליזאַציאָן? וואָס איז זיי

בעקאנט, נאָך יאָהרען פון רעליגיעזען קנעלען, וועגען די פרושים און צדוקים, וועגען די קראימער, וועגען דער קבלה, וועגען חסידיזם א. ז. וו. און וו.? וואָס ווייסען זיי פון דעם רמב"ם, פון ר' ישראל בעל־שם טוב, פון דעם ווילנער גאון?

ווייט זיינען זיי פון דעם ווי דער הימעל איז פון דער ערד, נאָקעט זיינען זיי דערפון ווי די מאַמע האָט זיי געהאַט — ו ו י י ל ז י י ל ע ר נ ע ן ק י י ן א י ד י ש ע ג ע ש י כ ט ע נ י ט.

אָבער וואָס פאַר א גליקליכערע מערכה האָט דערפאַר דאָס קריסטענטום ביי אונזערע קינדער! פון דעם ערשטען מאָמענט וואָס דאָס קריסטענטום טרעט־אויף אויף דער סצענע פאָלגט איהם אונזער.קינד נאָך פוס־טריט ביז צו אונזערע אייגענע טעג, ווייסט אַלע שטופען פון זיין שטייגען, קען אוועקשטעלען דעם פינגער אויף יעדער אָבצווייגונג זיינער, וויים צו פערטייטשען וואָס איז קאַ־טאָליציזם, וואָס איז פּראָטעסטאַנטיזם, וואָס איז יוניטאַריאַניזם. עס וויים אייך צו דערצעהלען ווען און ווי אַזוי אַלע שטרעמונגען און בעוועגונגען אין קריסטענטום זיינען ארויסגעוואַקסען און אין וואָס זיי אונטערשיידען זיך; עס איז בעהאַוועגט אין אַלע גרויסע מחלוקות'ן און חלוקי־דעות צווישען די גדולים פון דער קירכע, אין אַלע קעמפּפען צווישען קירכע און שטאַאַט; עס וויים וואָס עס איז געווען דער אויפטהו פון רזשאהן וויקליף, און די פערדינסטען פון לוטהער און די עובדא פון קאַלווין, און צווינגלי און הוס און לאיאָלא — און פון וועמען ניט?

און ניט דורך רעליגיעזען אונטערריכט — מען לערנט דאָך ניט קיין רעליגיאָן אין די אַמעריקאַנער שולען! — נ ו ר ד ו ר ך ג ע ש י כ ט ע ל ע ר נ ע ן.

מיר אָבער לערנען אונזער געשיכטע ניט...

און ניט נור וואָלט גרויס געווען די בעדייטונג פון אונזער געשיכטע פאַר אונזערע קינדער אַלס געגענגיפט צו דער גוי'אישער געשיכטע, נאָר אויך, און דער עיקר, אַלס ערציהונגס־מיטעל אין זיך אליין. ווארום וואו איז גאָר דער מוח וואָס זאָל אימשטאַנד זיין ארומצוכאַפּען אין איהר גאַנצער גרויס יענע גוואַלדיגע השפעה, וואָס אונזער געשיכטע איז בכח אויסצואיבען אויף די וואָס די וואַנד־לען דורך איהרע בלעטער? האָט דען א שיער איהר רייכקייט, איהר גרויסקייט? קען נאָך זיין עפּעס אנציהענדער, עפּס פּאַקענדער

פאַר אַ קינדערשער נשמה, פאַר אַ יונג, ווייך הערצעלע? אַלץ וואָס די פאַנטאַזיע קען נור בעשאַפען, אַלץ וואָס קען נור זיין ערהאַבען, נאָבעל, פאַטהעטיש און טראַגיש, אַלץ וואָס איז נור מענשליך־ריה־רענד, איז דאָך פון דער פולער האַנד אָנגעוואָרפען איבער'ן גאַנצען וועג פון אונזער לאַנגען מאַרש דורך די דורות. און ווען אונזער קינד וואָלט דאָס אַלעס איבערגעלעבט, ווען דאָס אַלץ וואָלט דורכ־געגאַנגען דורך זיין מוח, וואָס פאַר אַ טיפע שפּורען וואָלט עס געלאָזען אין זיין נשמה!

ביי אונז ווייס מען אָבער ניט פון געשיכטע לערנען. די גוים קריכען פון דער הויט אריינצובריינגען עפּעס שעהנקייט אין זייערע געשיכטעס, און ביי אונז איז עס דאָ אין איבערמאָס און מיר וויי־סען עס ניט אָבצושאַצען. און עס איז נאָר אַ שאָד וואָס אונזער געשיכטע איז אונזערע: וואָלגערט זיך אָהן נוצען אַזאַ רייכער אוצר, געהט לאַבוד אַזאַ גוואַלדיגער רייכטום. „זיי" וואָלטען דאָך געוואוסט ווי עס אויסצונוצען.

און דאָס מזל פון אונזער געשיכטע איז אויך דאָס מזל פון אונזער ליטעראַטור. ביי אונז האָט מען נאָך ניט בעגריפען דעם גרויסען כח פון ליטעראַטור אַלס ערציהונגס־מיטעל און מען לאָזט ניט צו אונזערע שרייבער צו אונזערע קינדער. און ווילט איהר ווייסען וואָס איז דער כח פון ליטעראַטור אַלס ערציהונגס־מיטעל דערמאָנט זיך אַז דאָס בוך „אָנקעל טאָמ'ס קעבין", ווייט ניט קיין ערשט־קלאַסיגע ליטעראַטור, האָט דאָך די נעגער פון שקלאַ־פעריי בעפרייט!

די נשמה פון דעם פאָלק בלייבט פאַר אונזער קינד אויף איי־ביג פערשלאָסען ווען מיר לערנען עס ניט ארונטערצולעזען זי פון די בלעטער פון אונזער ליטעראַטור. און די נשמה פון אונזער קינד בלייבט הויל און נאַקעט פון יעדען אידישען אינהאַלט ווען די לי־טעראַטור וועבט זי ניט אַרום מיט דער אידישער כשר'ער פאָדים, פילט זי ניט אָן מיט בילדער פון אידישען לעבען, בעזעצט זי ניט מיט פאָרשטעלונגען פון אידישע טיפען, און בעהויבט זי ניט מיט אידישען גלויבען און האָפען, אידישע פריידען און טרייסט, מיט אידישע טרוימען און שטרעבונגען. עס קען קיין באַנד, קיין פ ע ר־ש ט ע נ ד נ י ש ניט זיין צווישען די עלטערן און די קינדער ווען די ליטעראַטור בעקענט זיי ניט מיט איינאַנדער, ווען זי פלאַנצט ניט

אריבער דאָס שעהנסטע און בעסטע פון די עלטערן אין די הערצער פון די קינדער.

און איך מאַטער זיך צו פערשטעהן און קען בשום אופן ניט איינזעהן, ווארום אייגענטליך קען אפילו אין א שטרענג־רעליגיע־זער ערציהונג די ליטעראַטור ניט אריינגענומען ווערען. די גאַנצע וויכטיגקייט פון יודענטום, ווי פון יעדער רעליגיאָן בכלל, בעשטעהט דאָך, אייגענטליך, דערין, וואָס פאַר א מ ע נ ש ע ן עס איז מסוגל געווען צו בעשאַפען, ווי אזוי עס האָט בעאיינפלוסט זייער לעבען, ווי אזוי עס האָט אויסגעלייטערט זייערע נשמות. און וואו געפינט זיך דען דאָס אַלעס אויסער דער ליטעראַטור? ווי אזוי אנדערש זאָלען אונזערע קינדער אונז לערנען קענען?

ווען אונזערע קינדער דערקענען אונז ניט דורך אונזער ליטע־ראַטור, שעפּען זיי זייערע ידיעות וועגען אידען פון דער ענגלישער ליטעראַטור. וואָס זשע פאַר א אידען בעגעגנען זיי דאָרט? זיי בעגעגנען מאַרלאָו'ס „איד פון מאַלטאַ" — די פערקערפּערונג פון אַל דאָס זינדיגע, אַל דאָס ניעדריגע און געמיינע, אַל דאָס העסליכע און עקעלהאַפטע פון דעם מענשען ווען ער איז מעהר חיה ווי מענש; זיי קענען שעקספּיר'ס בלוטיגען שיילאָק; זיי זעהען דיקענס'עס קעשענע גנב פייגין, זיי געפינען דאָרט „פּאַטאַש און פּערלמוטער", און אויף די ברעטער פון די טהעאַטערע בעגעגנען זיי אָפט קאָהן דעם אונטערצינדער, און אַן אנדערן — דעם פּאָון־בראָקער. פון וואַנען זאָלען זיי וויסען אז דאָס זיינען ניט קיין אידען? איז א חדוש וואָס אונזערע קינדער דערווייטערן זיך פון אונז? און איז עס א וואונדער וואָס עס געפינען זיך ביי אונז אליין אזעלכע, וואָס גלויבען אַל דאָס בייז אויף אונז?

אונזער ליטעראַטור אָבער וואָלט זיי פון גאַנץ אנדערע אידען דערצעהלט. זי וואָלט זיי געוויזען יענע אַלטיטשקע, וואָס לעבט פון פעדערען פּליקען און דאָך בעזאָרגט זי אָרעמע אינגלעך מיט ציצית, שטריקט זאָקען פאַר ישיבה־בחורים, קאָכט טעפּלעך פאַר פּרושים, נייהט צוויי מאָל אין יאָהר א נייעם פּרוכת אין שוהל, און איז זיך עוסק מיט הכנסת כלה און בקור חולים; זי וואָלט פאַר זיי געמאָלען יענקיל דעם שניידער, וואָס דאַרף אין א „קורץ פּריי־טאָג" ענדיגען דאָס קלייד פאַר נחמה דער נגידה, אָבער ער וואַרפט אוועק די אַרבייט און לויפט בעזאָרגען דריי אורחים מיט שבת;

ט וואָלט זיי בעקענט מיט יענעם סכנן וואָס האָט מפרנס געווען צעהנדליגע אָרעמע לייט, און ווען עמיצער האָט איהם אָנשטאָט אַ נדבה גענעבען אַ פּאַטש האָט ער גוטמוטהיג געזאָגט: גון, דאָס איז פאַר מיר, איצט גיט עפּעס פאַר מיינע אָרעמע לייט; זי וואָלט זיי דערצעהלט פון יענער אידישער טאָכטער, וואָס די „קריסטען" האָבען זי פער'משפּט צום טויט דורך צובינדען צום עק פון אַ צעווילדערטען פערד, און איהר לעצטע בקשה איז געווען — שפּיל־קעס, איהר קלייד און איהרע פיס איינצושפּיעלען, כדי דאָס לייב זאָל זיך חלילה, אין ווילדען גאַלאָפּ פון פערד, ניט ענטבלויזען; זי וואָלט זיי געלאָזט אריינקוקען אין הארצען פון יענעם אידען, וואָס האָט גלייכגילטיג צוגעזעהן ווי רויבער נעהמען־צו זיין גאָלד און זילבער און דימענטען און בריליאַנטען, אָבער ער איז געלאָ־פען אויפ'ן מעסער ווען זיי האָבען מיט זייערע הענד געוואָלט אָנ־ריהרען אַ זעקעלע ארץ־ישראל ערד; זי וואָלט פאַר זיי אנטפּלעקט די נשמה פון יענעם אידען, וואָס מען טרייבט דורכ'ן סטראָי, צווי־שען צוויי שורות סאָלדאַטען, וועלכע בייטשען אונערבאַמליך זיין נאַקעטען קערפּער, אָבער ווען איין רוט רייסט איהם אַרונטער די יאַרמעלקע פון קאָפּ, קעהרט ער זיך אום, אונטער'ן רעגען פון שמיץ, אויפצוהויבען זי, כדי ניט צו געהן בגלוי ראש; זי וואָלט זיי בעקענט מיט האָדלען פון לעמבערג, יענע נאָבעלע אידישע טאָכטער, וועלכע, אַן אונשולדיגע, אַ ריינע, נעהמט אויף זיך די שולד פון אַ מאָרד כדי צו ראַטעווען אַן עדה אידען פון אַן עלילת דם; זי וואָלט זיי געוויזען — אָבער צי איז דען דאָ אַ שיעור, אַן ערך צו אָט די אַלע ריינע, הייליגע נשמות, צו יענע וואונדערליכע פאָלקס־טיפּען, וואָס ס'האָט געשוויבעלט און געגריבעלט מיט זיין אין אי־דישען לעבען?

און די אידישע ליטעראַטור האָט זיי אַלע פערצייכענט. מען קען זיי אַלע זעהן אויף איהרע בלעטער. און זי לערנט זיי צו ליע־בען, צו אַכטען, זי לערנט זיי צו פערשטעהן.

דוכט זיך אַז די גלויביגע אידען האָבען גאָרניט געגען אָט די אַלע, פאַרוואָס זשע זאָלען אונזערע קינדער פון זיי ניט וויסען?

וועה, אַז ניט צו מענדעלי'ן געהען אונזערע קינדער דעם אידען לערנען צו קענען, ניט צו פּרץ, שלום־עליכם, אש, דינעזאָהן, רייזין, נור צו מאַרלאָו, דיקענס, סקאָט!

ווען אפילו אונזער לעבען וואָלט דורך און דורך אידיש גע־וועזען, איז אויך נויטיג די ליטעראַטור, וואָס זאָל אויסטייטשען די שעהנקייט פון דעם דאָזיגען לעבען, וואָס זאָל אויסשיילען דאָס ערעלע קערנדל פון דער מגושם׳ער שאָלעכץ, די אויג זאָל עס בע־סער קענען אָננעהמען, דאָס הארץ זאָל עס שטאַרקער געלוסטען. בפרט נאָך ווען אונזער לעבען דאָ איז מיט א דיקער פלאָך פון שטויב בעדעקט, וואָס האָט אויסגעגעסען יעדע שעהנקייט, אויסגע־טריקענט יעדע ביסעל זאַפט פון איהם.

נעהמט דעם שבת. דער שבת — דאָס איז דער שעהנסטער שטיין אין דער אידישער קרוין, און די העכסטע יצירה פון דער ציוויליזאַציאָן. און אין האַלטען דעם שבת האָט דאָס אידישע פאָלק זיך אויפגעהויבען צו דער העכסטער מדרגה פון קדושה, אין וועלכער א מענש איז פעהיג זיך ארייננצולעבען. דער בעגריף פון דעם שבת צוזאַמען מיט די פאָרמען, וואָס דאָס אידישע פאָלק האָט אויסגעדיכטעט דיזען בעגריף אויסצודריקען, דיזע השגה פון דעם שבת איבערצולעבען, שטעלען מיט זיך פאָר דאָס שעהנסטע קונסט־ווערק אין בעזיץ פון דער מענשהייט.

אין אמעריקא איז דער שבת חרוב געוואָרען. די אורזאַכען איז ניט דאָ דער פלאַץ צו בעטראַכטען. דער פאַקט אָבער איז, אז אונ־זער קינד דאָ האָט ניט קיין שבת. אָבער פארוואָס זשע זאָל עס כאָטש ניט וויסען וואָס דער שבת איז גע וו ע ן? עס איז דאָך א אידיש קונסט־ווערק, מיט וועלכען עס מעג שטאָלצירען, כאָטש עס רוהט שוין אין דער פערגאַנגענהייט. גרויסען מיר זיך דאָך מיט דער העלדישקייט פון די מכבי׳ער און ציהען נאָך עד היום בע־גייסטערונג דערפון, כאָטש עס ליעגט שוין אין דעם ווייטען עבר!

און זעהן דעם שבת, ממש זעהן בעשיינפערליך, אין זיין גאַנ־צער פראַכט און קדושה, קען עס דאָך אין דער אידישער ליטעראַ־טור. אין די ווערק פון מענדעלי, פרץ, אש, לעבט נאָך דער שבת און וועט אייביג לעבען. און אויב עס איז דאָ א מעגליכקייט דעם שבת אין היגען לעבען ארייננצופיהרען, דאַן קען דאָ די ליטעראַטור זיין דער מעכטיגסטער פאַקטאָר. קיין זאַך וועט דעם שבת ניט קענען אזוי בעליעבט מאַכען, ווי א קינסטלעריש ווערק.

ווערט אָבער די ליטעראַטור, די קינסטלערישע ווערק, אין אונזער ערציהונג פערזעהן.

דערפאַר אָבער זוכען די גוים זייער זונטאָג ביי אונזער קינד בעליעבט צו מאַכען. מען לערנט צ. ב. אונזער קינד אין היי־סקוהל בוירנס' „קאַטער'ס סאַטורדעי נייט", אַ פּאָעמע וואָס בעזינגט אַזוי שעהן, אַזוי הערליך, אַן ערב זונטאָג פּאַרצייטענס אין דער אָרימער הייזעל פון אַ טעפּער אין סקאָטלאַנד. אונזער קינד ווערט ענטציקט פון יענע אָרעמע פּשוט'ע מענשען, וואָס קענען ווערען אַזוי שעהן, אַזוי הייליג אין דעם טאָג פון זייער רוה. און עס זעהט אין דעם זונטאָג אַ ברכה.

דאָך איז דער זונטאָג נור אַ שוואַכער אָבגלאַנץ פון דעם שבת.

אָבער, בוירנס אונזער קינד וועגען דעם זונטאָג — יאַ, און ביאַליק וועגען דעם שבת — ניט.

פאַרוואָס זשע ניט? פאַרוואָס זאָלען אונזערע קינדער לער־נען גאָלד־סמיטה'ס „דעזוירטעד ווילעדזש", און האָבען פאַר זיך דאָס בילד פון אַ פאַרצייטיגען ענגלישען דאָרף, און זאָלען ניט וויסען פון שלום אש'ס „שטעדטעל", וואָס איז אונזער שטעדטעל אין וועלכער מיר אליין האָבען נאָך געלעבט? פאַרוואָס זאָלען זיי קענען מילטאָן'ס "ליסידאַס" און ביאַליק'ס „מתמיד" ניט? פאַרוואָס — פאַרוואָס זאָלען זיי וויסען ווי עס לעבען די ווילדע אין אַפריקאַ, די עסקימאָסען אין קאַלטען צפון, אַ חיה אין וואַלד, און זאָלען ניט וויסען ווי עס האָבען געלעבט און עס לעבען זייערע עלטערן, מיר?

ג.

די אידישע ערציהונג און די אידישע שפּראַכען

מיר האָבען דעם פרומען וואונש, אַז אונזערע קינדער זאָלען פאָרטזעצען אונזער לעבען, אָבער מיר לאָזען זיי פערגעסען אונזער שפּראַך, אידיש, און מיר בעגרייפען ניט, אַז אָהן אַ אידישער שפּראַך איז אונמגליך אַ אידיש לעבען.

ווען מיר פרעגען סתם: וואָס קען זיין דאָס שטאַרקסטע מיטעל, וואָס זאָל אָבהיטען אונזער גייסטיגע גאַנצקייט אין גלות, וואָס זאָל אונזער „איך" ארומציהען מיט יענעם מאַגישען קלייד,

אויף וועלכען די פיילען פון אסימילאציאן זאלען קיין שליטה ניט האבען, מוז דער ענטפער זיין: א שפּראך, אן אייגענער, לעבעדי־גער לשון, אין וועלכען אונזער לעבען זאל זיך אויסדריקען, אונזער „איך" זאל זיך בעהויפּטען; אויף וועלכען יעדער איד זאל, דורך דעם בלויזען פאקט פון זיין רעדען יעדע רגע פון זיין לעבען זיין אידישקייט ארויסשטעלען, אונטערשטרייכען, פאר די אויגען האל־טען.

קיין מעהר ווירקזאמעס מיטעל קען ניט זיין. מיר קענען לאנג קיין קיום ניט האבען ווען מיר לאזען זיך אזוי אהן ווידערשטאנד ארויפדריקען פרעמדע קולטורען און שפּראכען. א באריער מוז גע־שטעלט ווערען צווישען אונז און די גוים, א גייסטיגע געטהא דארפען מיר זיך בעשאפען, וואו אונזערם זאל מיט בעזונדערער זארג געפּפלעגט ווערען, וואו אלע אונזערע גיטער זאלען געהיט ווערען ווי דאס אויג אין קאפּ. און דיזער באריער, דיזע נייע געטהא, אין וועלכען אונזער גייסט זאל זיך איינציהען און איינשלי־סען נעגען דער השפעה פון דער פרעמדער גאס, קען זיין נור אן אייגענע, בעזונדערע, לעבעדיגע שפּראך.

ווארום די שפּראך איז פון איין זייט דער איינציגער געביעט וואוהין די הערשענדע קולטור קען זיך ניט אריינכאפּען און אנ־הויבען בעל הבית'עווען, און פון דער אנדערער זייט איז זי דער רעזערוואר, וואס ציהט אין זיך איין אלץ וואס קוועלט ארויס פון די טיעפענישען פון דעם פאלק'ס נשמה, און צושטראמט עס צו־ריק איבער יעדען איינצעלנעם גליעד, און גיט איהם זאפט, און גיט איהם חיות. די שפּראך איז דער ליים, וואס האלט צוזאמען דעם בנין פון דעם פאלק'ס לעבען.

און ווען ביי אונז וואלט ניט געווען קיין שפּראך, אויף וועל־כער לפחות דער גרויסער רוב פון אידישען פאלק זאל רעדען און זיין לעבען אויסדריקען; און ווען עס וואלט נור מעגליך געווען אריינצולעגען א שפּראך אין מויל פון א פאלק, וואלט אונבעדינגט נויטיג געווען, אין דיזער צייט פון אויפלעזונג, אזא שפּראך קינסט־ליך צו בעשאפען, כדי די צושאטענע גליעדער פון דעם אידישען גוף צו איינאנדער צו באהעפטען, זיי צוזאמענהאלטען, און בילדען א וואנד צווישען אונז און דער הינרייסענדער וועלט. א אידישע עספּעראנטא וואלט נערארפט בעשאפען ווערען, כדי א איד פון איין

גלות־לענדער, זאָל זיך קענען פערשטעהן מיט אַ אידען פון אַן אַנדער גלות־לאַנד ; כדי דאָס, וואָס עס דענקט און דיכטעט און שאַפט אַ איד אין איין עק וועלט, זאָל האָבען אַ צוטריט צו דעם אידען אין אַנדערן עק וועלט, און אַזוי זאָל אַ ל ע ב ע ד י ג ע ר באַנד עקזיסטירען צווישען די ביידע, זייער גייסטיגע קרובה'שאַפט זאָל אויפגעהאַלטען ווערען, דער אידישער פאָדים, וואָס פערבינדט זיי, זאָל, חלילה, ניט איבערגעריסען ווערען...

ווען עס וואָלט ניט געווען... אָבער מיר האָבען אַזאַ שפּראַך. אַ דאַנק געוויסע געשיכטליכע בעדינגונגען, האָט זיך ביי אונז אָנגענומען און אויסגעבילדעט אַן אייגענע שפּראַך, אידיש, אויף וועלכער עס רעדען און לעבען און שאַפען און ב ע ה ו י פ ט ע ן זיך נ י י נ צ י ג פּ ר אָ צ ע נ ט א י ד ע ן אין גאַר דער וועלט, זאָלען מיר מזלזל זיין מיט אַזאַ מעכטיגער קולטור־קראַפט ? דאַרפען ניט אַלע אונזערע כחות געשטעלט ווערען אין קאַמף פאַר דיזער שפּראַך ? דאַרף ניט אַלעס אָנגעווענדט ווערען צו דערהאַלטען זי אין מויל פון פאָלק ?

ווער, אין אונזערע צייטען, איז אַזוי בלינד ניט צו זעהן און אַזוי טויב ניט צו הערען די גרוסע ראָלע וואָס עס שפּיעלט די שפּראַך ביי אַ פאָלק, און די מעכטיגע שטימע וואָס זי לאָזט הערען אין זיין לעבען ?

בעזיגט איין פאָלק אַ צווייטעס און וויל עס פערשלינגען — וואָס איז זיין ערשטעס קאַמפּפס־מיטעל ? אונטערדריקען דעם בעזיעגטענס שפּראַך און אַרויפצווינגען אויף איהם זיין אייגענע. ערוואַכט אַ פאָלק צו נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין — אַן וואָס כאַפּט זיך עס צום אַלעם ערשטען אָן ? אָן זיין שפּראַך און ליטעראַטור. דער פעלקער־קאַמפּף אין עסטרייך, רוסלאַנד און איבעראַל — אַרום וואָס דרעהט ער זיך ? אַרום דער שפּראַך. ווילען די פראַנצויזען זייערע פלינגעל איבער אַפריקאַ פערשפּרייטען — שיקען זיי פאַר־אויס די פראַנצויזישע שפּראַך. ווילען די דייטשען אויסברייטען זייער איינפלוס איבער'ן אָריענט — בעציהען זיי דאָס לאַנד מיט אַ נעץ פון דייטשע שולען. ווילען די אַמעריקאַנער, אַז מיר און די פערשיידענע פעלקער, וואָס שטעלען צוזאַמען דאָס אַמעריקאַנישע רייך, זאָלען צושמאָלצען ווערן אין זיי — לערנען זיי אונז ענגליש. און ווילען, ענדליך, אונזערע אַסימילאַטאָרען מיר זאָלען

זיך פערמישען מיט די גוים — קעמפפען זיי אויסצוראָטען אידיש, איז די אידישע שפּראַך זיי אַ דאָרן אין אויג.

עס איז גענוג אַ קוק צו טהאָן, וואָס פאַר אַ העפּטיגען קאַמפּף עס פיהרען פאַר זייערע שפּראַכען פעלקער, וואָס לעבען אונטער בעסערע בעדינגונגען ווי מיר, וואָס וואוינען אויף אַן אייגענעם באָדען און פיהרען אַ פּאָליטיש און נאַציאָנאַל לעבען, און די שפּראַך איז ניט זייער איינציגער אָנהאַלט, כדי זיך צו איבערצייגען וואָס פאַר אַ מעכטיגער פאַקטאָר אידיש איז אין אונזער לעבען און ווי ווייט אונזער לעבען איז אָבהענגיג אין אידיש.

אַ קליין אונבעדייטענד פאָלק זיינען די פלאַמאַנען, וואָס אינאיינעם מיט די וואַלאָנען שטעלען זיי צוזאַמען דאָס בעלגישע פאָלק. דורות לאַנג זיינען די פלאַמאַנען כמעט ווי אונטערדריקט געווען צו די וואַלאָנען, וועלכע האָבען געוואָלט אויסקאָרטשען פון זיך פראַנצויזען. די פלאַמאַנען האָבען אָבער געוואָלט בלייבען זיי אַליין און אויך זיך דערשלאָגען צו אַ גלייכען שטאַנד אין לעבען מיט די וואַלאָנען. און עס האָט זיך צופלאַקערט אַ לאַנג־יעהריגער הייסער, ברענענדיגער קאַמפּף. אָבער אין וואָס האָט זיך דיזער קאַמפּף אויסגעדריקט? ער האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ קאַמפּף פאַר דער אַנערקענונג פון זייער לשון, פאַר דער אַנערקענונג פון דער אָרעמער, פערשפּאָטעטער פלעמישער שפּראַך. „אין פלאַנדריען — פלעמיש“ — דאָס איז געווען דער קאַמפּפס־רוף. און ווען דער שטרייט איז געוואונען געוואָרען און דער ציעל איז דערגרייכט געוואָרען און דער פלעמישער גייסט איז דערהויבען געוואָרען, און דאָס פלעמישע פאָלק האָט געשטעלט אַ מאָנומענט דעם שעפּפער פון דער פלעמישער ליטעראַטור און דעם טרעגער פון דער אידעע פון דער פלעמישער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג, האָט עס קיין שעהנערען אויפשריפט ניט געפונען ווי: ד ע ם ו ו אָ ס ה אָ ט ז י י ן פ אָ ל ק ג ע ל ע ר ע נ ט ל י י ע נ ע ן א ו ן ש ר י י ב ע ן א ו י ף ז י י ן ש פּ ר אַ ך.

וואָס פאַר אַ שעהנע, וואָס פאַר אַ טיעפע, וואָס פאַר אַן ע ה ר־ ל י כ ע, פון דעם פאָלק׳ס האַרצען אויסקוועלענדע פאָלקס־דיכטונג!

פון אַלע צייטען אָן איז די ליטעראַטור שפּראַך פון די נאָרוועגער געוועזען — פיניש. ווען אָבער דער נאַציאָנאַלער בעוואוסטזיין פון די נאָרוועגער איז פערטיעפט געוואָרן און ס׳האָט ער־

וואכט אין זיי דאָס שטרעבען ארויסצוברענגען זייער נאַציאָנאַל־אייגענטימליכעס אין שארפען רעליעף. האָבען זיי אָנגעהויבען זייער אייגענע, די נאָרוועגישע, שפּראַך צו קולטיווירען, און אַלץ וואָס דער נאָרוועגישער גייסט בעשאַפט ווערט אין דיזער שפּראַך ארייננגענאָסען.

פּויליש איז געווים אַ געהויבענע שפּראַך, מיט אַ סך אַ גרע־סערן יחוס, ווי ליטוויש. נאָכמעהר, די ליטווינער האָבען דער פּוי־לישער ליטעראַטור געשענקט מאַנכע פון איהרע גרעסטע גאונים. זיינען זיי אָבער איצט, ווען זיי ווילען זייער אייגען נאַציאָנאַל לע־בען פּערטיעפען, מוחל דער פּוילישער שפּראַך איהר יחוס און די גאונים, וואָס זיי האָבען איהר געגעבען, און מיט אַ הייסער, ברע־נעדיגער ליעבע גיבען זיי זיך זייער אייגענער ליטווישער פּויערים־שפּראַך איבער.

דאָס זעלבע איז מיט די רוטענער, לאַטישען, מאַדיאַרען, טשעכען, אוקראַינער אַ. ז. וו. אומעטום און איבעראַל, וואו נור אַ שוואַך אונטערדריקט פאָלק הויבט דעם קאָפּ אויף און שטעלט זיך געגען דעם מיטרייסענדען שטראָם פון אַ פרעמדער שטאַרקע־רער קולטור, קנוילט זיך עס אויף אין זיין שפּראַך ווי אַן איגל אין זיינע נאָדלען און ווי אַ טשערעפּאַכע אין איהר שאָל, און ווערט זיך נעגען שונא.

ווארום אַ שפּראַך איז ניט בלויז אַ צונויפזאַמלונג פון טויטע ווערטער, וואָס האָבען נור אַ טרוקענעם טייטש. ניין, אַ שפּראַך איז אַ לעבעדיגע זאַך, אַ לעבעדיגער אָרגאַניזם, ווי איך און איהר, און שניידט זי, וועט פון יעדען וואָרט לעבענסזאַפט, ווארעם בלוט, רינען, און ווען עס ענטוויקעלט זיך אַ שפּראַך ביי אַ פאָלק, וואַקסט זי זיך מיט איהם צוזאַמען, גיסט זיך מיט איהם צונויף אין איינס, זויגט איין אַלע זיינע בעזונדערע אייגענשאַפטען, שפּיג־געלט אין זיך אָב זיין גאַנצען לעבענספיהר און ווערט די כלי פון זיין קולטור.

פאָלק און שפּראַך — דאָס איז דער וויין און זיין כלי, דאָס געוועב און די פעדים, דאָס לייב און די הויט: צוברעכט די כלי און דערהאַלט דעם וויין, צוקט אויס די פעדים און לאָזט איבער דאָס געוועב, שינדט אָב די הויט און היט־אויף די ערשטע גע־שטאַלט!

גערעכט פשוטע אזא אויסדרוק ווי: „די טיין טאַג". וואָס איז פאַרהאַן בעזונדערס אין דיזע פשוט'ע ווערטער אין זיך אליין ? נאָר נים, איינפאַכע, אַלטעגליכע ווערטער, אָבער צוזאַמען, וויפיעל אידיש לעבען זיי דריקען מיט זיך אוים! וויפיעל טרויעריגע געדאַנקען, וואָס פאַר אַ געדריקטע שטימונג זיי רופען ארוים אין הארצען פון יעדען אידען! נעהמט די זעלבע ווערטער אין ענגליש און זיי זאָגען גאָר נים. „גיין דעים" איז אַ טויטער אויסדרוק.

און דעריבער ווען אַ שפּראַך געהט אוועק, שלעפּט זי מיט זיך נאָך אויף דעם אינהאַלט פון דעם לעבען, וואָס זי האָט אויסגעדריקט, און די פרעמדע שפּראַך, וואָס פערנעהמט איהר אָרט, ברענגט מיט זיך אויף דעם אינהאַלט און די פאָרמען פון דעם פרעמדען לעבען, און דריקט זיי ארויף אויף איהרע נייע מקבלים. און אַזוי איז מיט דער אידישער שפּראַך ביים אויפוואַקסענדען אידישען דור אין אמעריקאַ אוועק דאָס אידישע וואָרט שלח־מנות און מיט איהם אויך דער מנהג, און מיט דער ענגלישער שפּראַך איז אריינגעקומען דער אויסדרוק „קריסמאַס פּרעזענט" און מיט איהם אויך דער מנהג. מיט דער אידישער שפּראַך איז אוועק „אליהו הנביא" און מיט דער ענגלישער איז אונזער אליהו הנביא געוואָרען „סאַנטאַ קלאָוז". דער אידישער „אום גאָטעס ווילען" איז געוואָרען דער ענגלישער „פאָר קרייסט'ס סייק". ווען דער ראש־השנה הייסט „ניו יאָיר", מוז ער טראָגען דעם לייכטען כאַראַקטער פון דעם גוי'אישען ניי־יאָהר, און עס קען זיך מיט איהם ניט גראַמען דער אויסדרוק: אין אלול ציטערט אַ פיש אין וואַסער. ווען שבת הייסט „סאַטורדעי" דריקט ער ניט אוים קיין קדושה, ווארום „סאַטורדעי" אין ענגליש איז פונקט אזא וואָכענטאָג, ווי, למשל, מאָנטאָג, און האַלטען דעם שבת הייליג, איז פאַר אונזער קינד, וואָס רעדט ענגליש, דאָס זעלבע וואָס הייליג האַלטען אַ מיטען־וואָכעדיגען טאָג. מיט דער אידישער שפּראַך געהט אוועק די מערקווירדיגע אידישע שבועה: „ווי איך בין אַ איד", וואָס שטעלט ארוים ביי דער מינדסטער געלעגענהייט דאָס אידישקייט אלס דאָס הייליגסטע אין לעבען. אין ענגליש וועט אונזער קינד זיך קיין מאָל ניט שווערען: „עז אַי עם איי דזשו", פשוט, ווייל אזא אויסדרוק איז פרעמד דער ענגלישער שפּראַך און קלינגט ווילד.

היינט ווי גרויס איז די ווירקונג פון דער שפּראַך, ווי זי

לערנט צו זעהן פשוט'ע זאכען פון דעם געוועהנליכען לעבען אין א אידישער ליכט! אזעלכע אויסדריקען ווי: לאנג ווי דער אידישער גלות, אן אבגעשלאגענע הושענא, הונגעריג ווי א הונד אין די ניין טעג, אויסשיטען די תוכחה אויף אימיצענס קאפ, קליין ווי א טל־ומטר אין א קליין סדור'ל, א נאמען פון דער הפטורה, ניט מיינען די הגדה נור די קניידלאך, אפילו דער סמבטיון רוהט אום שבת, שלאגען מיט אימיצען כפרות, א חכם פון מה נשתנה, דאר ווי א פאר־א־יאהרינגער לולב, אז מען האט מורא לייענט מען קריאת שמע, פורים איז ניט קיין יום טוב און קדחת איז ניט קיין קרענק — און אזוי ווייטער און אזוי ווייטער. אהן א צאהל, אט דיזע אויס־דריקען וואס יערער פון זיי שטעלט מיט זיך פאר א שטיק אידיש לעבען, און וואס אונזער קינד וואלט אייננעזויגען מיט דער אי־דישער שפראך, וואלטען איהם אימער און איבעראל ארומגערינגעלט מיט בילדער פון דעם אידישען לעבען, און זיי וואלטען איהם צו־געבונדען צו זיינע אייגענע, צום אידישען פאלק, מעהר ווי דער מעגליכסט בעסטער אונטערריכט אויף ענגליש.

ווארום אין ענגליש מוז אונזער לעבען ארויסקומען ווי אין א צוקרימטען שפיעגעל. ווען „מלוה מלכה זיין" זאל הייסען אין ענג־ליש: טו עסקארט די קווין (יהואש); א גוטער איד — איי גוד דזשו; דער שפאלער זיידע — די שפאל גרענד־פאטהער; ישיבה — קאלעדזש, א. ז. וו., וועלען אונזערע קינדער ניט נור זיין ווייט פון האבען א קלארען בילד ווענען דעם אידישען לעבען, נור מיר וועלען ערשיינען אין זייערע אויגען ווי ווילדע, ווי פראים.

אלע פראבען וואס זיינען געמאכט געווארן אויף דעם גע־ביעט פון איבערזעצען די אידישע ליטעראטור אין ענגליש האבען זיך ארויסגעשטעלט אלס א דורכפאל, ווייל אידישע מענשען אין דער ענגלישער שפראך בעוועגען זיך ווי ניט אין זייער וועלט און זיי קומען ארויס קאריקאטורען.

א אידיש לעבען קען נור אין דער אידישער שפראך געמאהלט זיין.

אהן דער אידישער שפראך געהען פאר אונזער קינד אויף אייביג פערלארען אזעלכע ווערטער און בעגריפען וואס זיינען ממש קולטור־ווערטער ביים אידישען פאלק; ווי צ. ב. השכלה, חסידות, מה־יפית־איד, אתה־בחרתנו'ס, חבת ציון, מצות ישוב הארץ, א.

[illegible]

אז. וו. דער גאנצער ענגלישער געניוס וועט דיזע ווערטער נים קענען איבערגעבען אין דער ענגלישער שפראך אין אלע זייערע שאטירונגען.

ווען מיר לערנען אונזער קינד אידיש אלס אונזער שפראך און ווירקען אויף איהם ער זאל זי בענוצען אין זיין פערקעהר מיט אידען, האט שוין דיזער פאקט אליין, דאס לערנען, א גרויסע ערציהערישע בעדייטונג. דען אונזער קינד וואלט זיך איינגעוועהנט ז י י ן שפראך צו זעהן אין א י ד י ש, און אויף ענגליש וואלט עס אנגעהויבען קוקען ווי אויף א פרעמדער שפראך, וועלכע עס דארף בלויז קענען צוליעב די לעבענס־פארערונגען, און וועלכע וואלט געקענט זיין אן אנדער שפראך ווען ער וואלט צופעליג גע־לעבט אין אן אנדער לאנד. און איז די שפראך א פרעמדע, איז במילא איהר אינהאלט א פרעמדער. און נעהמט אונזער קינד אויף דאס וואס עס לערנט ביי די גוים אלס פרעמדס, איז האלב פון דעם ענטפרעמדענדען פער׳גוי׳אישענדען גיפט — געטויט.

מיט דער אידישער שפראך גיבען מיר אונזער קינד, וואס וויל זיין א איד, א מעכטיגע, לעבעדיגע וואפען אין האנד. דער נאציא־נאליזם איז דאך נים מעהר ווי א טויטער בוכשטאב ווען ער בלייבט בלויז א טהעאריע, ווען ער שארפט זיך נים, ווען ער טהוט זיך נים. און וואס לאזט זיך נאך אזוי נוצען, וואס איז נאך אזוי ווירקזאם ווי א שפראך?

און ווען מיר לערנען אונזער קינד אידיש, פיהרען מיר איהם דערמיט אריין אין דעם סאמע קאך און ברען פון דעם אמת־אידישען לעבען, דעם גאנצען, דעם נים־צוריסענעם, מיר זעצען איהם אריין צווישען די ברייטע שיכטען פון דעם אידישען המון, פון וואנען עס שטראמט אלעס וואס איז געזונד און שעהן אין דעם אידישען לעבען — מיר פלאנצען איהם איין ביי דער סאמער קוועלע פון יודענטום.

די אידישע שפראך גיט איהם דאס אידישע פאלקס־ליעד, וואס דרינגט אזוי טיעף אין הארצען, וואס נעהמט דורך די נשמה מיט איהר טיעפער בענקשאפט, מיט דעם אונענדליכען אידישען שמערץ. אידיש פיהרט איהם צו דער אידישער פאלקס־מעשה׳לע, צום אידישען וויץ און הומאר, צום אידישען אנעקדאט, צו דער אידישער לעבענס־ווייזהייט ווי זי דריקט זיך אוים אין די טויזענדע

ווערטלעך און שפּריכווערטער. מיט איין וואָרט, אידיש בינדט איתם צו צו דער לעבעדיגער אידישער ווירקליכקייט, צום אידיש דענ־קענדען, אידיש פיהלענדען און אידיש טהעטיגען פאָלק, מיט אונ־צוטרענבאַרע בענדער.

לאָזען מיר אָבער אונזערע קינדער פערגעסען אידיש, און זייער מוטער־שפּראַך וועט ווערען ענגליש, וועלען זיי ווערען פאָל־שטענדיגע גוים און קיין זאַך אין דער וועלט וועט זיי ניט רעטען. אפילו רעליגיאָן אויך ניט. זאָל מען זיך ארויסשלאָגען פון קאָפּ דעם גערדאנק אז מען קען זיין אין אלעם א גוי נור אין דער אמונה א איד. די אידישע אמונה איז שוין אזוי פיעל יאָהרהונדערטען געווען אָן אויסשליסליך אידישע אמונה, דאָס, אָבוואָהל זי איז אלגעמיין מענשליך, קען זי זיך דאָך ניט צונויפפּאָרען מיט א כאַ־ראַקטער וואָס איז ניט אידיש. ישראל ואורייתא חד הוא. פון דער אנדערער זייט זיינען די קריסטליכע קולטורען אזוי טיעף קריסטליך, אז ווער עס שטעהט אונטער דער השפּעה פון אזא קולטור שטעהט במילא אונטער דער השפּעה פון דער קריסטליכער רעליגיאָן. דער בעסטער בעוויז זיינען „די פּאַלאַקען פון משה׳ס גלויבען“ — אידען אָנהעננער פון דער פּוילישער קולטור. אין זיך אליין זיינען זיי דער העסליכסטער טיפּ אידען, וואָס איז ווען געווען, אָבער זייערע קינדער שמר׳ען זיך אינגאַנצען אוועק. די אידישע אמונה האלט זיי ניט צו ווען זיי שטעהען, דורך דער פּוילישער שפּראַך, אינגאַנצען אונטער דעם איינפלוס פון דער פּוילישער קולטור, וואָס איז א קריסטליכע קולטור.

און ניט אין דער פרעמד — ניט קיין פּוילען און ניט קיין דייטשלאַנד און ניט קיין פראנקרייך און ניט אין אן אנדער אָרט דארפען מיר נעהן זוכען ראיות אויף דיזען שרעקליכען פאַקט. אין אונז און מיט אונז האָט זיך שוין די פלאָג אזוי ברייט און טיעף אויסגעלעגט אז א בלינדער קען זי זעהן. א דור האָבען מיר שוין דאָ אין אמעריקא, וואָס איז אויפגעצויגען געוואָרען אויף ענגליש און וואָס ווייס ניט פון אידיש אלס זיין שפּראַך, און ער איז פאר דער אידישער וועלט — געשטאָרבען. ער שטעהט אונ־טער דער השפּעה פון דער ענגלישער שפּראַך און אלץ, וואָס אידיש איז איהם פרעמד. ער האָט זיך ניט בעשאַפען זיין ליטעראַטור און זיין פּרעסע אין ענגליש, וועלכע זאָלען בעפרידיגען זיינע אי־

דישע אינטערעסען און בעדערפנישען, ווייל אזעלכע אינטערעסען און בעדערפנישען האט ער גאר ניט. און דאס וואס זיי האבען יא אויף דיזען געביעט בעשאפען בעשטעטיגט נאר דעם פאקט: עס איז כמעט אהן אויסנאהמע — אסימילאטאריש.

די אידישע שפראך איז איינע פון די גרעסטע אידישע קול־טור־שעפּפונגען אין גלות. זינט די אידען האבען אויפגעהערט צו רעדען העברעאיש האט דער אידישער שפּראך־געניוס, די בעגאבט־קייט פון דעם אידישען פאלק פאר שפּראך־שאפונג, געדרימעלט. ביז זיי האבען זיך אנגעשטויסען אין דער דייטשער שפּראך און זי איבערגענומען און אין פערלויף פון איינינגע יאהרהונדערט זי אזוי אומגעשאפען און צוגעפּאסט צו זייער אייגענעם גייסט אז זי אונ־טערשיידט זיך פון דער דייטשער שפּראך אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל דער אידישער כאראקטער איז אנדערש פון דעם דייטשען. אין קיין שפּראך, וואס ס'איז די אידען, דורך דעם לאנגען גלות מארשרוט, אויסגעקומען אויפצונעהמען, האבען זיי ניט אריינגע־לייגט קיין שאפונגס־כחות, קיין שפּראך האט ניט זוכה געווען צום נאמען „אידיש". אויף אידיש האט דאס אידישע פאלק פארווענ־דעט ימים פון שפּראך־אוצרות, דער קרעפטיגסטער ביישפּיעל פון דער אידישער שאפונגס־פעהיגקייט, וואס האט זיך קיינמאל ניט אבגעשטעלט און קיינמאל ניט אויפגעהערט. און ווי אן יעדען אידישען קולטור־ווערטה דארפען מיר זיך איצט, אין דיזער צייט פון קולטור־שלינגעניש, מיט אלע אונזערע קרעפטען אנקלאמערען אן דער אידישער שפּראך און ניט דערלאזען אז איהר ווירקונג אויף אונזער לעבען זאל אויפהערען.

דער אונטערגאנג פון דער אידישער שפּראך וועט זיין דער דריטער און דער לעצטער חורבן פון דער אידישע אומה. דער איינ־ציגער כח, וואס ווירקט דורך אלע אונזערע גליעדער, וועט אויפ־הערען! מיט דעם אונטערגעהן פון אידיש ווערט דאס אידישע פאלק צובראקעלט אויף אזוי פיעל בעזונדערע גרופּען אין וויפיעל לענדער אידען וועלען זיך געפינען און וויפיעל שפּראכען זיי וועלען אננעהמען. אויב דאס האט אמאל די אידישע אומה ניט אונטער־געבראכט איז דאס דערפאר, ווייל, ערשטענס, איז די אידישע צושפּרייטקייט קיינמאל ניט געווען אזוי גרויס ווי היינט, צוויי־טענס האט די אידישע אמונה א שטארקערן גריף אויפ'ן אידישען

לעבען געהאַט, און דריטענס האָבען די אידען קיינמאָל אַזוי טיעף ניט אַריינגעדרונגען אין דער גוי'אישער גייסטיגער וועלט ווי אין אונזער צייט. אַט די „גינציגע“ אומשטענדען זיינען היינט שוין מעהר ניטאָ. די איינציגע רעטונג איז די אידישע שפּראַך, וואָס איהר ממשלה איבער דעם אידישען לעבען איז היינט שטאַרקער ווי פון יעדען אַנדערן אידישען קולטור־פאַקטאָר. געהט אָבער די אידישע שפּראַך אַוועק, מוז געשעהן דאָס ערגסטע: פרעמד וועט ווערען איין גליעד פון אידישען פאָלק אין איין לאַנד צו אַלע אי־בעריגע גליעדער פון אידישען פאָלק אין די איבעריגע לענדער, און יעדע וועט אָבשטאַרבען בעזונדער און אונטערגעהן פאַר זיך.

און ניט קיין נביאות זאָגען מיר דאָ, ווען מיר זאָגען דאָס. עס איז ניט קיין מחשבה אַרונטערגעלעזען פון דעם געזיכט פון דער צייט און עס איז ניט קיין פער'גנב'עטער בליק פון הינטער'ן פאָרהאַנג פון דער צוקונפט. נור אַ פאַקט איז עס שוין אין אונזער לעבען, אַ טרויעריגער, שרעקליכער פאַקט.

שוין היינט ווען מיר רעדען פון דעם אידישען פאָלק האָבען מיר, אונבעוואוסט פאַר אונז אַליין, אין זינען נאָר יענע טיילען פון דעם אידישען פאָלק, וואָס געפינען זיך נאָך אין די גרענעצען פון דער אידישער שפּראַך. מיר האָבען אין זינען די אידען פון רוס־לאַנד, פוילען, עסטרייך, גאַליציען, רומעניען, דייטשלאַנד, ענג־לאַנד, אַמעריקאַ, אַפריקאַ, ארגענטינאַ, אויסטראַליען א. ז. וו. אָבער ווער דענקט, צום ביישפּיעל, וועגען די איטאַליענישע אידען, וועלכע לעבען דוקא אין מיטען קאָפּ פון אידישען לעבען אין אייראָפּאַ, ווען מען רעדט וועגען אידישען פאָלק? צי געהען זיי אַריין אין רייסטער? ווייסען מיר עפּעס פון זיי? האָבען מיר די קלענסטע פאָרשטעלונג וואָס ביי זיי טהוט זיך? זיינען זיי ניט אויף אייביג פון אונז פערשניטען געוואָרען? אָדער די טערקישע אידען — הגם דער ציוניזם, צוליעב זייער בעזונדער געאָגראַפישער בעדיי־טונג פאַר איהם, האָט זיי די לעצטע יאָהרען אביסעל דערנעהנטערט צום כלל ישראל — וואו איז זייער שטימע אין דעם אידישען קאָנ־צערט?

אָבער דאָס אַלץ איז נאָך אַ קינדער־שפּיעל נעגען דער צופאַ־לונג, וואָס וועט איינטרעטען אין אונזער לעבען ווען די איבער צעהן מיליאָן אידען, וואָס רעדען איצט אידיש, וועלען די שפּראַך

איסכּייסען אויף אַלע זיבעציג לשונות. עס וועט זיין דער מחית פון דעם סוף, פון דעם שרעקליכען, מורא׳דיגען סוף פון אידישען פאָלק.

אין אנגעזיכט פון אָט די אַלע פאַקטען (און פיעל, פיעל מעהר קען נאָך געזאָגט ווערען), ווי קענען מיר אומקעהרען אונזער רוקען אויף אידיש? ווי קען עס ביי אונז רעכט ווערען צו לאָזען די אידישע שפּראַך זיך ארויסגליטשען פון אונזער לעבען? ווי זאָלען מיר דערלאָזען אַז דאָס אידישע וואָרט זאָל אויף אימר פערקלינגען, אַז דאָס אידישע מויל זאָל אויף אייביג פערשטומט ווערן? מעגען מיר מזלזל זיין מיט אזא מעכטיגער קולטור־קראַפט?

עס איז דעריבער קלאָר אַז אויב מיר ווילען דערהאַלטען דאָס אידישע פאָלק דאַרפען מיר אַלע אונזערע כחות אָנווענדען צו דער־האַלטען די אידישע שפּראַך אין זיין מויל. מיר דאַרפען די אידישע שפּראַך פּפלעגען און קעכלען, דאָס אידישע וואָרט דאַרף קלינגען אין יעדען אידישען הויז, די אידישע שפּראַך דאַרף אריינגענומען ווערען אַלס בעשטאַנד־טייל אין דער אידישער ערציהונג, און מיט אַלע כחות דאַרפען מיר זוכען אָנצוקניפּען זי דעם אידישען קינד אין אַמעריקאַ. מיט איין וואָרט — די אידישע שפּראַך דאַרף אַוועק־געזעצט ווערען אין דעם אויבען־אָן פון אונזער לעבען.

איבערהויפּט אין אידישען חנוך, די אידישע ערציהונג מוז אונבעדינגט אריינגעהמען די אידישע שפּראַך אַלס איינעם פון איהרע יסודות. אין יעדען חדר, אין יעדער תלמוד תורה דאַרף מען מיט יעדען קינד אונטער אַלע אומשטענדען לערנען די אידישע שפּראַך. דאָס קען ניט שטאַרק גענוג בעטאָנט ווערען. דער אידי־שער חדר און תלמוד תורה, וועלכע דאַרפען זיין דער ברען־פּונקט פון אידישען לעבען, פון אידישע שטרעבונגען און אידעאַלען, דאַרפען ווערען די שטיצע פון דער אידישער שפּראַך, — זיי דאַרפען ווערען די טרעגער פון דער אידעע פון אידיש אין אונזער לעבען.

צי וועט זיך אָבער די אידישע שפּראַך אויפהאַלטען ביי דעם אידישען קינד אין אַמעריקאַ? — וועלען אַנדערע פרעגען.

געוויס — אויב די אידישע ערציהונג וועט נור זיין דאָס וואָס זי דאַרף זיין. דער צוועק פון דער אידישער ערציהונג דאַרף זיין ארויסצוגעבען אידען — בעוואוסטזיניגע, אויסגעשפּראָכענע, וואָס אידישקייט זאָל ביי זיין אַ ציעל, וועלכען זיי זאָלען מיט ליעבע

טראַגן ווייטער אין דער צוקונפט אריין. חיינסיגע צייטן, ווען דאָס אידישע קינד בעקומט אַ צווייענדיגע ערציהונג, אַ גוי'אישע און אַ אידישע (און אַ גויאישע מעהר ווי אַ אידישע) איז ער אָב־געשטאָרבען פאר'ן אידישען כלל, סיידען ער זעצט זיך בעוואוסטזיניג אריין אין דעם דאָזיגען כלל. יענע אידישע ערציהונג, וואָס בענוגענט זיך דערמיט, אז דאָס קינד זאָל בלויז געדענקען אז ער איז אַ איד, איז אַ ברכה לבטלה. אויב ער וועט עס אפילו געדענקען אָבער ליעבען נים, וועט ער נים זאָרגען אז זיין קינד זאָל דאָס געדענקען אויך. וועלען מיר אָבער אונזערע אמעריקאנער קינדער ערציהען אזוי, אז זיי וועלען זיך ציעלבעוואוסט אָנשליסען אָן דער אידישער מחנה און זיי וועלען אליין אויך שטרעבען אידישקייט אויפצוהאלטען און ווייטער צו ענטוויקלען, ווען זייער רייה וועט קומען, איז ערשט זיי וועלען די אידישע שפראַך אויפהאלטען, ערשט זיי וועלען זי פפלעגען. ווייל פאר פיעלע פון אונז ווען מען רעדט וועגען דער בעדייטונג פון אַ שפראַך פאר'ן קיום פון אַ פאָלק איז עס גלייך ווי ערקלעהרען אַ בלינדען דעם אונטערשייד פון פארבען. זיי אָבער, מיט זייער אייראָפעאישער בילדונג, וועלען עס פער־שטעהן און פיהלען, און ווען זיי וועלען האָבען דעם שטרעבען אויפצוהאלטען דאָס אידישע פאָלק, וועלען זיי וויסען אז זיי מוזען אויפהאלטען — די אידישע שפראַך.

מיר האָבען גערעדט וועגען אידיש באריכות, ווייל ריזע שפראַך ווערט בעהאנדעלט ביי אונז ווי אַן אמת'ע שטיף־קינד. אביסעל אַ בעסערע מערכה ווי אידיש האָט ביי אונז העברעאיש, — ווערט עס דאָך געלערנט, אין איין פאָרמע אָדער אַן אנדערער, אין דאָס רוב פון די תלמוד־תורה'ס און אנדערע אידישע ערציהונגס־אנ־שטאלטען. פונדעסטוועגען ווען מען בערעכענט וויפיעל מיה און ארבייט עס קאָסט אָב דעם הייפעלע געקליבענע צו בעוועגען אַ תלמוד־תורה איינצופיהרען דעם לימוד פון העברעאיש, און ווען מען בערעכענט, אז נאָך אלעם דעם איז דער לימוד פון העברעאיש זעהר, זעהר אָרעם ביי אונז, ווערט זעהר שווער צו מוט.

ווען מען דארף מיט אידען זיך אמפערען וועגען לערנען העב־רעאיש דאַן הויבט זיך אָן צו גלויבען, אז דאָס אידישע פאָלק האָט

פשוט פערלאָרען זיין ערהאַלטונגס־אינסטינקט, אָט יענעם חוש, וואָס זאָגט אונטער יעדען בעשעפעניש, יעדען פליגעלע און ווערימעל, וואָס עס איז פאַר איהם געזונד און וואָס ניט, און מיר לעבען נאָר מיט׳ן אימפעט, מיט׳ן ראַשען טריב פון דער געשיכטע. עס פערגנב׳עט זיך אין הארצען דער שרעקליכער געדאַנק, אז דער איד האָט פערלאָרען זיין וועג אין דער געשיכטע, ער האָט אָבגעלאָזען זיין גריף אויפ׳ן לעבען — און ער געהט מיט ראַשע טריט אראָב.

ווארום ווי אנדערש קען מען ערקלעהרען דעם פאַקט, וואָס דאָס אידישע פאָלק האָט אויפגעהערט צו פיהלען און פערשטעהן אז העברעאיש — דאָס איז געווען דער גרויסער כח פון זיין לעבען, און אז נור מיט׳ן כח פון דער העברעאישער שפּראַך איז ער ארונטערגעקומען פון גרויען אַלטערטום ביז צו אונזערע טעג? פּרובט, אויב איהר קענט, אויף איין מאָמענט טראַכטען וועגען דעם אידישען פאָלק אָבגעטיילט פון דער העברעאישער שפּראַך און זעהט צי לאָזט זיך עס דאַן גאָר אויפפאַסען די אידען אין דעם בעגריף „פאָלק“? פּרובט אויף איין מינוט זעהן אין אייער געדאַנק דאָס אידישע פאָלק אָהן דער העברעאישער שפּראַך — צי ווערט ניט פאַר אייער גייסטעס־אויג דאָס פאָלק אין שטויב צוריבען און פון די ווינטען פון דער צייט אין אַלע עקען וועלט צובלאָזען און צורויכט?

אין דער אונענדליכער ברייט און אין דער גרענצלאָזער לענג פון אונזער געשיכטע האָט זיך אויסגעלעגט די העברעאישע שפּראַך. די העברעאישע שפּראַך איז דער לאַנגער ריגעל, וועלכער ציהט זיך דורך פון איין עק פון אונזער היסטאָריע ביז׳ן אַנדערן, און אויף וועלכען עס זיינען ארויפגעצויגען איין דור נאָך דעם צווייטען, ניט לאָזענדיג קיין איינעם פון זיי ארויספאַלען פון אונזער געשיכטע; זי איז דער שנור, וואָס האָט ווי א גאַרטעל דעם גאַנצען ערד־קוגעל ארומגענומען און אָבגעשאַפט פאַר׳ן אידישען פאָלק די גרענעצען פון מדינות און לענדער, צונויפגיסענדיג איהם אין איינס. די העברעאישע שפּראַך — דאָס איז דער רייכער שייער, וואוהין עס זיינען איינגעזאַמעלט געוואָרען אַלע פּראָדוקטען פון דעם אידישען גייסט אין אַלע לענדער און אין אַלע צייטען.

ווי זשע קען גאָר א רעד זיין וועגען אן אינטעליגענטען אידען,

ווענען אַן אמת אידיש ערצויגענעם מענשען, אָהן דער העברעאישער שפּראַך?

דאָס אידישע פאָלק איז ניט אַ פאָלק פון נעכטען. דער שטאָלץ פון דער אידישער אומה איז די לאַנגע פּאָרטזעצונג, די ניט אונטערבראָכענקייט, פון דער אידישער געשיכטע. ווי אַזוי זשע קענען מיר זיך צובינדען צו דער לאַנגער שורה דורות, ווי אַזוי קענען מיר זיך צונויפגיסען אין גייסט מיט דעם אידען פון אמאָל — אָהן דער העברעאישער שפּראַך?

אַלץ וואָס שטעלט צוזאַמען דעם אידישען קולטור־ווּעזען, אַלעס שעפּפערישעס וואָס דאָס אידישע פאָלק קען דערויף אָנווייזען אַלס זיין רייכען בייטראַג צו דער מענשהייט'ס גייסטיגען פאַרמעגען, איז אין דער העברעאישער שפּראַך איינגעבאַלזאַמירט. לערנען מיר אונזער קינד ניט קיין העברעאיש איז גלייך ווי מיר וואָלטען פון זיינעטוועגען פערווישט אַלע בלעטער וואָס דאָס אידישע פאָלק האָט פאַר דער מענשהייט אָנגעשריבען, מיר פערשטאָפּען פאַר איהם אַלע קוואַלען פון אידישען גייסט, מיר פערהאַקען פאַר איהם אַלע טיהרען אין דעם רייכען פּאַלאַץ פון דער אידישער קולטור.

און קומט איינער און זאָגט אַז די העברעאישע שפּראַך אין דער אידישער ערציהונג איז לאו דוקא — רעדט פון איהם די עם־הארצות אַרויס. עס קען קיין אמת'ע אידישע ערציהונג ניט גע־מאָהלט זיין אָהן דער העברעאישער שפּראַך. אָהן העברעאיש וועט דאָס אידישע קינד בלייבען אַן עם הארץ אין אַלץ וואָס איז שייך יערען העכערן בעגריף פון אידישקייט.

אידיש און העברעאיש, העברעאיש און אידיש — אָט דאָס זיינען די צוויי זיילען, וואָס זיינען בכח — און נור זיי זיינען בכח — אויפצוהאַלטען דעם צוטרייסעלטען בנין פון אידישען פאָלק. ביידע האָבען זיי זייער בעדייטונג און ביידע מוזען זיי אריינטרעטען אַלס יסודות פון דער אידישער ערציהונג.

און נאַריש און שעדליך איז דער קאַמפּף וואָס עס פיהרען צווישען זיך די אידישיסטען און די העבראַיסטען. אַ פערברע־כערישע פערשווענדעריי פון כחות איז עס. ניט אַ צייט פיר אינער־ליכע רייסערייען איז די צייט ווען דער שונא שטעהט אין דרויסען און דראָהעט אַלץ צו פערניכטען.

צום גליק איז דער צד פון אידיש ניט אַזוי ווייט פערביסען

אז ער זאָל איננאַנצען אויסשליסען העברעאיש. דער קאַמפּף וואָס זיי פיהרען אָן איז נור פאַר דער אַנערקענונג פון אידיש, פאַר איהר גלייכבערעכטיגונג מיט העברעאיש. די העברעאיסטען אָבער, אָדער לכל הפחות דער רוב פון זיי, שליסען איננאַנצען אויס אידיש און זיינען זי מבטל כעפרא דארעא. אָבער דיזע הארטנעקיגקייט מוז נאָכלאָזען. אין דער צייט פון נאַציאָנאַלער סכנה מוזען אַלע כחות שלום מאַכען צווישען זיך. ווען די העברעאיסטען ווילען ניט אויסנוצען אידיש פאַר דער דערהאַלטונג פון דעם אידישען פאָלק אין גלות זיינען זיי ווי יענע פרושים פון אמאָל, וואָס האָבען צוליעב שבת קיין כלי־זיין ניט געוואָלט נעהמען זיך צו פערטיידיגען און זיך גלייכער געלאָזט פערניכטען פון דעם שונא. די געשיכטע האָט זיי ניט געגעבען גערעכט.

ביידע שפּראַכען האָבען זייער בעדייטונג און ביידע דאַרפען זיי אריין אַלס יסוד פון דער אידישער ערציהונג.

די טהעאָריע און דער פּראַקטיק

לויט דעם אויבען־אָנגעצייכענטען — וואָס דאַרף זיין די אי־דישע שולע ? וואָס פאַר א געשטאַלט דאַרף האָבען דער אידישער ערציהונגס־אנשטאַלט ? ווי אזוי זאָל ער געפיהרט ווערען ?

קיין פאָלקאָמענע שולע, דער אידעאַלער אידישער ערציהונגס־אַנשטאַלט איז נאָך ביי אונז ניטאָ. ניטאָ נאָך יענער מוסטער, צו וועלכען אַלע זאָלען זיך ציהען, וועלכער זאָל זיין דער ליכטיגער לייכט־טהורעם אויף דעם פינסטערען וועג פון אידישען חנוך. עס איז שוין אָבער דאָ דער גוטער אָנפאַנג, וועלכער, ווען ער זאָל נאָר געהעריג געפּפלעגט ווערען, קען געבראַכט ווערען צו פאָלקאָמענהייט, און וועלכער וועט אונז סוף כל סוף פיהרען צו דעם אזוי היים־געגאַרטען ציעל — צו א בעסערער, פרייערער און ליכטיגערער אידישער ערציהונג.

דער גוטער אָנפאַנג — דאָס זיינען די נאציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולען, וואָס זיינען די לעצטע פיער—פינף יאָהר אויפגעקומען אין א סך שטעדט און שטעדטלעך אין אמעריקע, און אפילו אין ענג־

לאנד. אין ווי איז אנגעווענדט געווארן אין דער פראקטיק דאס וואס איז אין די פארנעהענדע זייטלעך ארויסגעזאגט געווארן אין דער טהעאריע. און דער ערפאלג איז געווען א וואונדערבארער.

און יעדער וואס אינטערעסירט זיך פיעל־וועניג מיט אידישער ערציהונג קען פון דיזען ערפאלג עטוואס אבלערנען, מעג ער אפילו ניט זיין איינשטימיג מיט די אידעען פון דער נאציאנאל־ראדיקא־לער ערציהונג בכלל.

עס איז פיעלייכט געווען נאטירליך, אז די ערשטע אוועקצו־שטעלען די אידישע ערציהונג אויף יענע פראגרעסיווע יסודות, וואס זיינען אנגעצייכענט געווארן אויבען, זאל זיין די אידישע נאציאנאל־ראדיקאלע יוגענד — ווען דיזע האט זיך ארומגעזעהען אז זי איז געשטאנען לגמרי אויף א פאלשען שטאנדפונקט ווען זי האט געהאלטען, אז אידישע ערציהונג איז ניט איהר זאך. די דא־זיגע פרינציפען האבען ניט געקענט קומען פון יענע עלעמענטען, וואס אין זייערע הענד געפינט זיך די אידישע ערציהונג איצט, ווייל דא פעהלט, קודם־כל, דער דרייסט אויף א נייעם שריט, און דאן — די וועלטליכע אינטעליגענץ, וואס פאדערט זיך די דאזיגע פרינציפען אויפצופאסען. מען האט דאך ניט געקענט ערווארטען, אז מען זאל אין די תלמוד־תורה׳ס אנהויבען לערנען — די אידישע ליטעראטור, צום ביישפיעל, ווען — דער אמת מוז געזאגט ווערען — דער אלטער פרומער אידישער קלאס פעהלט ביז א געוויסען גראד בכלל די פערשטענדניש פיר דער בעדייטונג פון ליטעראטור.

אבער דיזע ביידע זאכען — סיי דער דרייסט אויף א נייעם שריט, סיי די וועלטליכע אינטעליגענץ — האבען ניט געפעהלט דער אידישער נאציאנאל־ראדיקאלער יוגענד, וועלכער מען קען ניכער בעשולדיגען אין טרייבען צייטענווייז שוין צו ווייט איהר דרייסטקייט אויף נייע שריט, און אין צופיעל יאגעניש נאך „וועלט־ליכקייט“. און ווען זי האט זיך אנגעהויבען צו פערנעהמען מיט אידישער ערציהונג האט זי זי גלייך פון אנפאנג אוועקגעשטעלט אויף ברייטע אידישע און מענשליכע יסודות, ניט אבטיילענדיג דערביי דעם אידען פון דעם מענשען, ווי דער טרויעריג־בעריהמטער „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך“, נור שטרעבענדיג אז דאס מענש־ליכע אין דעם אידען זאל אויך זיין אידיש, ד. ה. אז זיינע מענשליך־

קולטורעלע בעדערפנישען זאָל דער איד זוכען צו בעפרידיגען קודם כל אין די גרענעצען פון דעם אידישען לעבען.

עס איז געווען נאָך א דריטע סיבה, וואָס האָט געפיהרט די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע יוגענד אָנצונעהמען די נייע אידישע ערציהונג, און דאָס איז — די פראַגע פון רעליגיאָן. די אַלטע אידישע ערציהונג איז אַן אויסשליסליך רעליגיעזע ערציהונג. און די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע אידען, אַלס פריינעזאָנענע מענשען, האָבען זיך דעריבער ניט געקענט צופריעדענשטעלען מיט דעם אידישען חנוך אין די חדרים און תלמוד־תורה'ס. און זייענדיג אידען, וואָס שטעהען אויפ'ן שטאַנדפונקט פון א נאַציאָנאַלען — ניט קיין רעליגיעזען — יודענטום, האָבען זיי די אידישע ערציהונג אוועקגעשטעלט אויף דער אידישער קולטור אין ברייטען זין.

אָנגעהויבען די ארבייט פון די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולען האָבען די פועלי־ציון פון אַמעריקע און דער אידיש־נאַציאָנאַלער ארבייטער־פערבאַנד. אין נויאָרק, אין א האַלב־חרוב'ען הייזעל אויף מעדיסאָן סטריט, האָבען זיי געגרינדעט „די ערשטע אידישע נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולע" און געלעגט דעם פונדאַמענט פון א נייער אידישער ערציהונג. זייט דאַן איז די שולע אויסגעוואַקסען אין א בעוועגונג. אין פערשיידענע שטעדט אין אַמעריקע זיינען געגרינדעט געוואָרען און ווערען געגרינדעט אַזעלכע שולען, וועלכע קומען אויף, געהען אונטער און קומען וויעדער אויף, ווי עס איז דער שיקזאַל פון יעדער יונגער טהעטיגקייט. עס איז שוין אויך געמאַכט געוואָרען א פערזוך צו קאָנצענטרירען די בעוועגונג און אין אַפּריל פון 1913 איז אָבגעהאַלטען געוואָרען א צוזאַמענפאָהר פון די מעהרסטע נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולען אין אַמעריקע און עס איז געשאַפען געוואָרען א פערבאַנד פון די אַלע שולען מיט זייער צענטער אין נויאָרק.

אָט די אַלע שולען זיינען אוועקגעשטעלט אויף יענע יסודות און זיינען אויפגעבויט געוואָרען אויף יענע פרינציפּען, וואָס ווע־רען אויסגעדריקט אין די פאָריגע קאַפּיטלען. און עס דאַרף מיט פרייד געזאָגט ווערען, אַז די פּראַקטיק האָט ניט נאָר בעשטעטיגט די טהעאָריע, נאָר זי האָט זי איבערטראָפען. וואָרום די ווירקונג פון דער אידישער ערציהונג אויף די קינדער אין די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולען איז געווען אַזוי גרויס, אַז די אַמעריקאַנער

תלמוד־תורות אין זייער גאַנצער לאַנגער געשיכטע קענען אויף עהנליכעס ניט אָנווייזען.

דער שרייבער פון דיזע שורות האָט געהאַט די געלעגענהייט צו זיין נאָהנט בעקאַנט מיט דער ערשטער נויאָרקער נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלער שולע, וועלכע האָט שוין זוכה געווען ארויסצולאָזען (1915) א קלאַס פון געענדיגטע, נאָך אַן עקזיסטענץ פון פינף יאָהר. אין דיזער שולע איז אויסגעטראָטען געוואָרען דער וועג פאַר אַלע נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולען אין לאַנד. זי איז די באַנער־טרעגערין פון דער בעוועגונג. דאָס איז געווען די ערשטע שולע, און ארום איהר האָבען זיך ארומגעזאַמעלט א צאָהל אידישע יונגע לייט וואָס זייער הארץ האָט געבלוטעט אויף דער אָבגעלאָזענקייט פון דעם אידישען חינוך און זיי האָבען געזוכט א פעלד וואו צו פערזייהען די ערשטע קערנער פון דער נייער אידישער ערציהונג. אָהן אַן אויסגעטראָטענעם וועג פאַר זיך, אָהן ערפאַהרונג און אָהן פאַסיגע לעהר־ביכער, נור מיט א טיעפען גלויבען אין דער הייליגער אַרבייט און מיט א גרענענצלאָזער ליעבע צו דער זאַך האָבען זיי זייער פיאָנערן־ארבייט אָנגעהויבען. און אַזוי וואונדערבאַר איז געווען דער ערפאָלג און אַזוי געבענשט איז געווען די ארבייט פון זייערע הענד, אַז מ׳קען די שולען מיט רעכט אָנרופען אַן אָאַזיס אין דעם וויסטען מדבר פון דער היגער אידישער ערציהונג.

און לאָמיר דאָ דערצעהלען עטוואָס פון דיזען וואונדערבארען עקספערימענט, און זאָל עס דיענען אַלס ריכטס־שנור פאַר די יעניגע וואָס זוכען א נייעס, א בעסערען וועג אין דעם אידישען חנוך.

איך זאָג דערצעהלען ע ט ו ו אָ ס — ווייל איבערגעבען איז מעגליך נור, אַזוי צו זאָגען, די טעכנישע זייט פון דער שולע, דעם אופן פון דער ארבייט. אָבער די אַטמאָספערע, די שטימונג, די הייליגע בעגייסטערונג, יענע טיעפע איבערגעבענקייט און האַרציגע ליעבע פון די לעהרער צו די שילער און פון די שילער צו דער שולע — דאָס איז אַלץ אונמעגליך אָבצושילדערען, דאָס וועט בלייבען נור א זיסע, הייליגע עראינערונג פון די, וואָס האָבען געהאַט דאָס גליק צו שטעהן נאָהנט צו דער שולע און נעהמען אַנטייל אין איהר ארבייט.

ווי אַזוי ווערט די ארבייט פון דער שולע אָנגעפירט ?

לאָמיר נעמען כסדר. שטעהענדיג אויף דעם שטאַנדפּונקט אַז די אידישע שפּראַך מוז דערהאַלטען ווערען אין מויל פון אידישען פאָלק, ווערט אין דער שולע די גרעסטע מיה אָוועקגעלעגט אָנ־צואייגענען דעם אידישען קינד די אידישע שפּראַך. די אומגאַנגס־שפּראַך אין דער שולע איז אידיש, אַלע לימודים ווערען געפיהרט אין דער אידישער שפּראַך, אויסער די העברעאישע לימודים, וועלכע ווערען דאָס רוב געלערנט אויף העברעאיש, לויט דער מעטאָדע עברית בעברית. די קינדער ווערען געלערענט צו בעטראַכטען אַלס זייער מוטער־שפּראַך — אידיש, און ענגליש אַלס די לאַנדס־שפּראַך. די שולע זוכט מיט אַלע כחות צו ווירקען אויף די קינדער, אַז זיי זאָלען רעדען אידיש אומעטום אין זייער פערקעהר מיט אי־רען, אין שולע, אין גאַס און אין דערהיים.

פערשטעהט זיך אַז די לעהרער אַליין מוזען זיין דער ערשטער ביישפּיעל. די שולע האָט שטרענג איינגעפיהרט, אַז אין דער גע־גענוואַרט פון די קינדער טאָרען זיי קיין אַנדער שפּראַך, אויסער אידיש אָדער העברעאיש ניט רעדען, אַניט צושטערען זיי מיט איין האַנד דאָס וואָס זיי בויען־אויף מיט דער צווייטער. איבער־הויפּט דאַרף זייער אידיש זיין מוסטערהאַפט: עס דאַרף זיין אַב־סאָלוט ריין פון אוננויטיגע אַמעריקאַניזמען. ווייל דער אוננויטי־גער צומיש פון פרעמדע ווערטער איז מבזה די שפּראַך, שוין אָב־גערעדט דערפון, וואָס זי פערליערט דורך דעם איהר עכטקייט. די לעהרער דאַרפען אויך שטאַרק וואַכען איבער דער ריינקייט און עכט־קייט פון דעם אידיש פון די קינדער, וועלכע זיינען נאַטירליך נאָך מעהר ווי די ערוואַקסענע געניינט צוצומישען ענגלישע ווערטער. דער לעהרער טאָר ניט פאַרביילאָזען איין געלעגענהייט, וואו ער זאָל דעם קינד ניט אויפמערקזאַם מאַכען אויף זיינע גרייזען.

אָט דיזער איינפיהר אין דער שולע האָט זיך ארויסגעוויזען פאַר אַן ערפאָלג אין מעהר ווי איין פרט. קודם כל פון אַ ריין־פּעדאַגאָגישען שטאַנדפּונקט: אויב די קינדער דאַרפען קענען די שפּראַך — איז דאָך רעדען דאָס בעסטע מיטעל אַ שפּראַך צו ער־לערנען. דאַן די ווירקונג אויף דעם קינד'ס היים. ווען דאָס קינד טראָגט אַוועק פון דער שולע זיין אידיש אַהיים; ווען עס פער־פערטיגט דאָרט זיינע לעקציעס אין אידיש; ווען עס זינגט איבער די אידישע ליעדלעך פון דער שולע, און ווען עס פאָלגט די איינ־

סטרוקציאָנען פון דעם לעהרער און רעדט מיט די הויזינגע אידיש — האָט דאָס אַן אונגעהויערע ווירקונג צו פעראידישען דאָס אידישע הויז, העלפט עס זעהר פיעל צו בעשאַפען אַ אידישע אַטמאָספערע און געבען דער אידישער היים אַ אידיש פּנים.

אָבער נאָך וויכטיגער דערפון איז דאָס, וואָס דאָס פּרינציפּיעלע רעדען אידיש ברענגט דאָס קינד צ ו פ י ה ל ע ן ד ע ם ג ל ו ת א ו י ף ז י ך א ל י י ן. פאַר'ן קינד, וועלכעס איז ווייט פון די אַלע חקירות וועגען דער שפּראַך־פראַגע ביי אונז, ערשיינט דאָך עס גאַנץ איינפאַך און זעלבסטפערשטענדליך ווען מען זאָגט איהם, אַז אַלס אידיש קינד דאַרף עס רעדען אידיש. און מיט דיזען געדאַנק, אַז אידיש איז זיין שפּראַך, אַוועקגעהענדיג אין דער פּאָבליק סקוהל, וואו די שפּראַך איז ענגליש, פערשטעהט עס גלייך אַז די פּאָבליק סקוהל איז סוף כל סוף ניט זיין סקוהל. און דערפיהלט עס זיך דאָ אין דער פרעמד אַלס אידיש קינד ווערט דורך דעם זיין אידישקייט שטאַרק א ו נ ט ע ר ש ט ר אָ כ ע ן. און שטרעבענדיג אונטער דער השפּעה פון דער אידישער שולע צו רעדען אידיש און פיהלענדיג זיך אין דער זעלבער צייט מיטגעשלעפּט פון דער ענגלישער שפּראַך, ווערט דאָס קינד אַוועקגעשטעלט אין אַ לאַגע פון וועהרען זיך, פון פערטהיידיגען זיך געגען אַ מיטרייסענדער קראַפט, עס קומט איהם אויס, אַזוי צו זאָגען, אָנצופיהרען אַ סאָרט קאַמפף, מיט איין וואָרט — צו פיהלען אויף זיינע אייגענע פּלייצעס דעם דרוק פון גלות, און דאָס אַליין איז דאָך אידישע ערציהונג אין בעסטען און העכסטען זין.

אָט דאָס זיינען געוועזן איניגע פון די ווירקונגען, וואָס האָבען זיך געלאָזט מערקען ביי די קינדער, אַלס פּועל יוצא פון דער שטרענגער קנאות פאַר דער אידישער שפּראַך געגען דער ענגלישער. און די קנאות פאַר אידיש געגען דער לאַנדסשפּראַך דאַרף זיין דער ערשטער שטריך פון יעדען אידישען ערציהונגס־אַנשטאַלט.

געלערענט ווערט אידיש מיט די אָנפאַנגער־קינדער לויט לעאָן עלבע'ס מעטהאָדע „די אידישע שפּראַך“, וועלכע איז פאָרלויפיג די בעסטע פון דעם מין אין אידיש. דאָס דאָזיגע ביכעל איז צונויפגעשטעלט לויט דער קלאַנגען־סיסטעם, וועלכע איז אַנערקענט פאַר דער בעסטער און ווערט געברויכט כמעט אין אַלע אייראָפּעאישע און אַמעריקאַנישע שולען. דאָס לערנען לעזען לויט דיזען

ביכעל איז צוגעגאנגען אין דער שולע מיט גרויס ערפאָלג. טייל־ווייז צוליעב די מעלות פון דער סיסטעם און טיילווייז דערפון, וואָס די קינדער זיינען צו דער סיסטעם געוועהנט פון די פּאָבליק סקולס. אין אַ גאַנץ קורצער צייט האָבען די קינדער געלעזען אידיש לייכט, פליסיג און אָהן גרייזען.

עס איז איבעריג צו זאָגען, אַז דאָס שרייבען דאַרף געהן טריט ביי טריט מיט'ן לייענען. דיזעלבע לעקציאָן וואָס ווערט דעם קינד געגעבען אין לייענען ווערט איהם גלייכצייטיג געגעבען אין שרייבען, און אַזוי וועט איין למוד ארויסהעלפען דעם אנדערען.

שוין בעת'ן לערנען ל ע ז ע ן שענקט דער לעהרער אויפ־מערקזאַמקייט צום רעדען אידיש. דער לעהרער נוצט אויס דעם שטאָף פון ביכעל אויף צו פיהרען געשפּרעך מיט די קינדער און דער עיקר לאָזען דעם ק י נ ד רעדען. די מעשה'לעך דער־צעהלען די קינדער איבער אין אייגענער שפּראַך און אָפט שרייבען זיי זיי אויך אָן אין אייגענער שפּראַך. די בעסערע ליעדעלעך וואָס קומען אין ביכעל גיט דער לעהרער אויף לערנען אויסוועניג. און ווען די קינדער זאָגען עס איבער אין קלאַס גיט דער לעהרער אכטונג אַז זיי זאָלען עס שעהן דעקלאַמירען. דאָס העלפט ערשטענס ארויס־צוברענגען דעם אמת'ן זין פון די ווערטער; צווייטענס ענטוויקעלט עס דעם געשמאַק ביים קינד, דריטענס מאַכט עס דעם גאַנצען ענין אינטערעסאַנטער און אנציהענדער פאַר'ן קליינעם עולם.

דער גוטער לעהרער קען, פערשטעהט זיך, געפינען טויזענד וועגען ווי אויסצונוצען דאָס מאַטעריאַל וואָס ער האָט. אָבער דאָס אונגעפעהר זיינען די אַלגעמיינע שטריכען ווי די ארבייט ווערט אָנ־געפיהרט אין דער שולע.

פון דעם אָנפאַנגס־ביכעל געהט מען אריבער צו העכערע לעזע־ביכלעך פון וועלכע עס זיינען שוין דאָ אין אידיש אַ היבשע צאָל.

וואָס אָנבלענגט דעם לעזען און דעם רעדען איז דער גאַנג דאָ דערזעלבער, וואָס איז אויבען אָנגעצייכענט געוואָרען ביים התחלה ביכעל, אויסער, פערשטעהט זיך, וואָס ער דאַרף שוין זיין אביסעל טיעפער, ווייל די קינדער זיינען שוין עלטער און ווייסען מעהר. אָבער דאָ ווערט שוין אונטערגעשטראָכען אַ דריטער עלעמענט — דער וויכטיגסטער, דער עיקר פון דער אידישער ערציהונג — ד י ע ר ל ע ר נ ו נ ג פ ו ן א י ד י ש ק י י ט.

די זאכען וואָס קומען אריין אין די כרעסטאָמאטיעס, וואָס די שולע בענוצט, האָבען אַלע אַ אידיש־ערציהערישען ווערטה. און אויף דעם גרונד פון אַט די זאכען דאַרף דער לעהרער אָנווענדען אַלע זיינע פּעדאַגאָגישע פעהיגקייטען אויסצוטייטשען דאָס אי־דישע לעבען פאַר'ן קינד, אַרויסברענגען פאַר איהם די שעהנקיי־טען פון דעם אידישען לעבענספיהר, פון די אידישע זיטען, פון די אידישע מנהגים, אַרויספיהרען פאַר איהם די געשטאַלטען פון טיעף אידישע מענשען, געבען איהם אידישען וויסען, — מיט איין וואָרט, זייהען אין דעם וויכען קינדערשען האַרץ סימפּאַטהיע און ליעבע צו אַלץ וואָס איז מענשליך שעהן אין דעם אידישען לעבען.

ווער עס האָט ניט געזעהן, וואָס פאַר אַן איבערקערעניש אָט דיעזער סאָרט לערנען האָט אָנגעמאַכט אין די נשמות פון די קינ־דער אין דער שולע, ווער עס האָט ניט בעאָבאַכט ווי זייערע פער־פּריקענטע אידישע הערצעלעך האָבען זיך אָנגעצויגען מיט אידי־שער זאַפט, ווי זייער לעבען האָט געקראָגען אַן אינהאַלט, אַן אי־דעע, אַ גאָט — דער ווייסט ניט וואָס מען קען מיט אַ רעכטער ערציהונג אויפטהאָן מיט די אַמעריקאַנער אידישע קינדער, און דער ווייסט בכלל ניט די בעדייטונג פון ערציהונג.

מיר נעהמען אַרוים אַלס ביישפּיעל איין זאַך, ווייט ניט פון די בעסטע וואָס געפינען זיך אין איינעם פון די דאָזיגע ביכלעך:

הינדע.

ווען דער שניי־שטורם פייפט מיט זיין טויטענדען אָטעם דורך די גאַסען, אָדער ווען דיד ת מ ו ז־זון ברענט און בראָט גאָר אָ ח ן ר ח מ נ ו ת, זעהט מען הינדען אַרומלויפען מיט איהרע דאַרינקע פיסלעך איבער'ן שטאָדט.

אַן אַלטע, קליינינקע און דאַרינקע אידענע, מיט גרויסע און קליינע קניטשען אויף איהר געלען פּ נ י ם.

זי שפּייזט זיך פון פּעדערען פליקען; אָבער דאָס איז נאָר די מ ל א כ ה פאַר איהר ג ו ף. זי האָט נאָך אַנדערע מלאכות דורך וועלכע זי שפּייזט, ווי זי זאָגט איהר אידישע נ ש מ ה.

זי שפּינט צ י צ י ת פאַר אָרימע ישיבה־בחורים. זי קאָכט טעפּלעך פאַר פּ ר ו ש י ם און נעהט צוויי מאָל אין יאָהר אַ נייעם פּ ר ו כ ת פאַר דעם א ר ו ן ק ו ד ש אין שוהל.

זי געהט צו די אָרעמע קראַנקע מבקר חולת זיין און טראָגט זיי עפּעס אַריין אין שטוב אַריין.

פיעל איז זי זיך עוסק מיט „הכנסת כלה“, בעזאָרגט מיט אַלע נויטיגע זאַכען די אָרעמע כלות. הכלל זי שהוט מעהר פאַר יענער וועלט ווי פאַר דער וועלט, זי איז אַן אמת׳ע אשה צנועה.

(נאָך מ. זייפערט).

וואָס פאַר אַן אוצר מיט אידישקייט אָט דיעזע קליינע סקיצע ענטהאַלט! מיט וויפיעל אידישע אינסטיטוציאָנען עס בעקענט דאָס קינד! און וואָס פאַר אַ וואונדערבארער טיף פון אַן אַלטעטש־קער אידענע, פון וועלכער אַן אַמעריקאַנער קינד וואַלט וואהרשיינ־ליך חוזק געמאכט, ניט וויסענדיג וויפיעל סימפּאַטישעס, וויפיעל מענשליך שעהנעס זי טראָגט אין איהר הארצען. אין די הענד פון דעם געניטען לעהרער איז עס אַן אונערשעפּליכער קוואַל פון אידישקייט.

דורכ׳ן לויף פון דיעזע ביכלעך דארפען די קינדער זיך אָנ־נעהמען מיט אַזוי פיעל אידישען וויסען, אַז זיי זאָלען האָבען אַ פרייען צוטריט צו דער אידישער ליטעראַטור.

און אין דעם למוד פון אידישער ליטעראַטור האָט די שולע געהאַט איהר גלענצענדסטע ערפאַהרונג. גלייך פון אָנפאַנג האָט זיך אין דער שולע געבילדעט אַ קלאַס פון קינדער אין היי־סקוהל עלטער, און מען האָט מיט זיי גענומען לערנען אידישע היי־סקוהל למודים. אונטער דער השפעה פון דיעזע למודים זיינען די קינ־דער געוואַקסען גייסטיג ממש אונטער די הענד. און די שולע קען מיט שטאָלץ אָנווייזען אויף דיעזען קלאַס, וועלכער איז עס געוועזן דער ערשטער קלאַס צו ענדיגען, אַלס אויף אמת אינטעליגענטע אידען.

אין דיעזען קלאַס האָבען די קינדער געקראָגען אַ טיכטיגען אונטעררריכט אין דער אידישער שפּראַך, איהר גראַמאַטיק, איהר סינטאַקס און איהר געשיכטע; זיי האָבען דורכגעשטודירט די ווערק פון די בעדייטענדסטע דיכטער און שרייבער פון דער אידישער לי־טעראַטור, בעקענענדיג זיך מיט דעם ליטעראַרישען ווערטה פון די געשטודירטע ווערק, מיט דער ליטעראַרישער געשטאַלט פון די דיכטער און מיט זייער עפּאָכע בכלל. און דער ליטעראַרישער גע־

שמאַק פון די שילער פון דיזען קלאַס איז קולטיווירט און פערפיי־
נערט געוואָרען ביז זעהר אַ הויכען גראַד.

אין דיזען ליטעראַטור־קלאַס האָט זיך די שולע פערמאָסטען
מיט דער אַמעריקאַנער היי־סקוהל און זי איבערגעשטיגען.
עס איז בעוואוסט, אַז די אַמעריקאַנער בילדונגס־אַנשטאַלטען דער־
לאָזען אַ געוויסע אויבערפלעכליכקייט אין דעם לערנען, רעכנענדיג
זיך מיט די דורכשניטליכע פעהיגקייטען פון אַ קינד. אָבער די
פעהיגקייטען פון דעם אידישען קינד זיינען ניט קיין דורכשניט־
ליכע. די לעהרער פון דיזע קלאַס האָבען גוט געוואוסט, אַז די
17—18 יעהריגע קינדער, וואָס זיי האָבען פאַר זיך, וואָלטען אין
דער אַלטער וועלט זיך שוין לאַנג געשליפען די מחות איבער די
שווערסטע סוגיות פון דער גמרא. זיי האָבען דעריבער אַריינגע־
טראָגען די טיעפקייט פון דער ישיבה אין זייערע לימודים פון דער
אידישער שפּראַך און ליטעראַטור, און דער רעזולטאַט איז געווען,
אַז די קינדער, וועלכע האָבען כמעט אַלע בעזוכט היי־סקוהל אויך
אין דער אייגענער צייט, האָבען די אידישע שולע געשטעלט העכער
ווי די ענגליש היי־סקוהל. דאָס איז אַ נצחון, וואָס קיין
אַנדער אידישער ערציהונגס־אַנשטאַלט אין אַמעריקע האָט ניט
צו ווייזען. פון דער אידישער שולע פלעגען די קינדער אַוועקטראָ־
גען אין היי־סקוהל העכערען וויסען און העכערע ליטעראַרישע בע־
גריפען ווי מען האָט זיי דאָרט געגעבען, און פיעל מאָל פלעגען די
ענגלישע לעהרער זיין איבעררואשט איבער דער פיינער ליטעראַרישער
פערשטענדניש, וואָס די קינדער פלעגען אַרויסווייזען. די אידישע
שולע אַלזאָ האָט זיי געהאָלפען אין זייערע ענגלישע לימודים, האָט
זיי געגעבען די מעגליכקייט צו שטעהן איבער זייערע חברים
אין דער ענגלישער שולע, און דאַדורך האָבען זיי די בכורה פון
זייער הארצען אָבגעגעבען דער אידישער און ניט דער ענגלישער
שולע.

קיין בעסערע רעזולטאַטען קען זיך קיין אידישער ערציהונגס־
אַנשטאַלט ניט ווינשען.

דאָס איז בנוגע דעם למוד פון אידיש. אַ גלייך אָנגעזעהענעם
אָרט מיט דער אידישער שפּראַך פערנעהמט אין דער שולע די
העברעאישע שפּראַך. שטעהענדיג אויף דעם שטאַנדפּונקט אַזביידע
שפּראַכען האָבען זייער בעדייטונג פאַר׳ן קיום פון אידישען פאָלק

און אזביידע מוזען זיי דעריבער אריינגעהן אלס בעשטאנד־טיילען אין דער אידישער ערציהונג, בעמיהט זיך די שולע מיט אלע קרעפ־טען צו שאפען א הארמאניע צווישען די צוויי שפראכען, אויסנו־צענדיג אויף ווי ווייט מעגליך די כחות פון יעדער איינער פון זיי צו ערקעמפפען דאס אידיש קינד פאר'ן אידישען פאלק. און זאלען אלע די, וואס רייצען נור צו קריעג צווישען אידיש און העברעאיש און זעהען אן אויסגאנג פון דעם שפראכען־קאמפף נור אין דער פערשלינגונג פון איינער דורך דער אנדערער, געהן אין דער שולע און זעהן ווי פריעדליך זיי ביידע הויזען און ווי אנשטאט צו שטערען איינע דער אנדערער העלפען זיי זיך ארוים. און זיכער ניט צווי־שען איהרע קלענסטע פערדיענסטען וועט די שולע רעכענען דעם פאקט, אז איהר איז געלונגען צו געפינען דעם שביל הזהב אין דעם שפראכען־קאמפף, צו מאכען א פשרה צווישען די שפראכען און צו־נויפגיסען זיי אין איין הארמאנישען גאנצען.

פאר די קינדער אין דער שולע עקזיסטירט קיין שום אונטער־שייד צווישען אידיש און העברעאיש. דער שפראכען־קאמפף איז פון דער שולע אינגאנצען אויסגעשלאסען. ער הערט־אויף ביי דער שוועל פון דער שולע, אלענפאלס וואס אנבעלאנגט די קינדער. פאר זיי גילט דער איין גרויסער כלל: „איהר זיינט אידישע קינדער און א ל ץ וואס איז אידיש דארף אייך ניט פרעמד זיין“. ביידע שפראכען ווערען מיט דער זעלבער ליעבע אונטערגעהאלטען און גע־לערענט אין דער שולע. פאר דער העברעאישער שפראך־לעהרע ווערט אבגעגעבען פונקט אזוי פיעל צייט ווי פאר דער אידישער שפראך־לעהרע, אנטקעגען יעדער שטונדע אידיש — א שטונדע העברעאיש. די אפיציעלע שפראכען פון דער שולע זיינען אידיש און העברעאיש, און וואו עס פיגורירט אידיש פיגורירט גלייך מיט איהר העברעאיש. און אפילו וואו די שולע איז קנאי'ש אידיש און בעשטעהט שטרענג דערויף אז די קינדער זאלען רעדען נור אי־דיש איז דיעזע קנאות געווענדט נור געגען דער לאנדס־שפראך, אבער ניט געגען העברעאיש. פערקעהרט, די שולע ערמוטיגט די קינדער אז זייער העברעאיש לערנען זאל געהן אזוי ווייט אז זיי זא־לען קענען אויך רעדען העברעאיש. אבער דאס דאזיגע שטרעבען צו רעדען העברעאיש איז ניט געריכטעט, ווי ביי די עקסטרעמע העברעאיסטען, געגען אידיש, נור, ערשטענס, אלס צוועק אין זיך

אליין, אלס א פאָלקאָמענערע שטופּע פון קענען העברעאיש, און צווייטענס, צו פערטיעפען דעם שטאנדפּונקט פון דער שולע: א אידיש פאָלק — א אידישע שפּראַך.

אין דעם אונטעררייכט פון העברעאיש האָט די שולע קיין נייע־סען ניט אויפגעטהאָן און עס איז דעריבער ניט נויטיג צו רעדען אויספיהרליך וועגען דעם גאנג פון די למודים. דאָ איז זי געגאנ־גען אין די טריט פון די בעסטע העברעאישע ערציהונגס־אנשטאל־טען. די מעטהאָדע איז דאָס רוב עברית בעברית און דאָס לערנען איז ביז איצט בעשטאנען הויפּטזעכליך אין ערווערבען די העברעאי־שע שפּראַך. פון קלאס צו קלאס קענען די קינדער אלץ מעהר העברעאיש און זייער ווערטער־שאַץ ווערט אלץ רייכער. און וואָס גרעסער עס איז דאָס העברעאישע וויסען פון די קינדער אלץ פערצווייגטער און אלץ מעהר פערטיעפט ווערט דאָס לערנען.

ווייטער ווערט געלערנט אידישע געשיכטע. געשיכטע לערנען אלע קינדער און פאר די קינדער וואָס קענען נאָך ניט לעזען קיין אידיש ווערט דער אונטעררייכט געגעבען מעהרסטענס אין דער פאָרמע פון לעקציעס אויסווענינ. אָבער מיט קינדער וואָס קענען שוין פיעלוועניג לעזען אידיש ווערט בענוצט דובנאָוו'ס „אידישע גע־שיכטע" איבערזעצט פון ח. ליעבערמאַן און מייטע ליוושיץ.

פאר די קלענערע קינדער איז די געשיכטע בעשטאנען פון די בעצוויבערנדע ביבלישע ערצעהלונגען, נאָכגעהענדיג אין די טריט פון תנ"ך. זיי זיינען איבערגעגעבען געוואָרען אין זייער ביבלישער גאנצקייט, אָהן קיין קריטיק, כדי ניט צוצושטערען די אילוזיע. פאר די עלטערע קינדער איז שוין די געשיכטע בעשטאנען אין דער שיל־דערונג און בעלייכטונג פון די העלדען און לעהרער פון אידישען פאָלק, און פערשיידענע עפּאָכען אין דער אידישער היסטאָריע. פאר די קינדער ווערט שוין אָנגעוויזען וואָס עס קלינגט לעגענדאריש און וואָס עס ווערט בעטראכט פאר היסטאָריש ריכטיג אין דער גע־שיכטע, וואָס זיי לערנען.

פאָלקס־געזאנג פערנעהמט אין דער שולע זעהר אַן אָנגעזעהע־נעם אָרט. קינדער לעבען מיט געזאנג, זיי וואקסען מיט ליעדעלעך. מעהר ווי יעדער אנדער זאך איז מוזיק מסוגל אריינצודרינגען אין

די סימפּעניִשען פון דעם קינד'ס נשמה. קיין זאך איז ניט אזוי איינ־שטאנד אויפצואוועקען געפיהלען אין דעם קינד'ס הערצעלע ווי א שעהן, הארציג, ריהרענדיג ליעדעלע. דאס קינד דארף דאס אידישע ליעד, כדי עס זאל האבען א אידישע כלי וואוהין ארייגצוגיסען די געפיהלען ווען עס ווערט צעוואַרעמט אין איבערפילט דאס קינ־דישע הארץ. די אונענדליכע עשירות פון דער אידישער פאלקס־טימליכקייט, פון דער פשוט'ער הארציגער פאלקס־אידישקייט, קען נור דורך דער אידישער פאלקס־ליעד אין דעם קינד אריבערגעגאסען ווערען. דאס אידישע פאלקס־ליעד וועט עפענען זיין נשמה פאר דעם אידישען שמערץ, פאר דעם אונענדליכען אידישען צער, וועט צוזאמענגיסען זיין הארץ מיט'ן הארצען פון דעם גרויסען, ברייטען אידישען המון, וועט אויפוועקען אין איהם סימפּאטיען צו זיינע ארעמע, צוזייהטע און צושפּרייטע ברידער, צו זייער עלענד און זייע־רע צרות און פיין.

אבער אויסער דעם גרויסען אידיש־ערציהערישען ווערטה וואס פאלקס־געזאנג האט, העלפט עס אויך אריינצוברענגען א מונטערען, אן אונטערהאלטענדען, א שפּיעלענדיגען טאן אין דער ערנסטקייט פון דעם לערנען, און עס ווירקט ווי א מין ערהאלונג אויף די קינ־דער. און ביי די פעסטליכקייטען פון דער שולע פערשיינען פשוט די ליעדער די שמחה.

די קינדער פאנגען אן פון די איינפאכסטע אידישע און העב־רעאישע קינדער־ליעדער, ווי „מיכעלקו", „צעהן גוטע ברידער", „מה נאכל", און זיי געהען איבער צו ליעדער, וואס זיינען שוין שווערער סיי אין דעם טעקסט סיי אין דער מעלאָדיע. זיי לערנען אויך מאנ־כע ליטערארישע ליעדער, וואס האבען גוטע אידישע מעלאָדיען. ביים אויסקלייבען די ליעדער איז מען פארזיכטיג ניט צו נעהמען אזעלכע, וואס זאלען זיין פרעמד דעם קינדערשען גייסט.

מיט א בעזונדערער ליעבע גיט זיך די שולע אָב מיט דער פייערונג פון די אידישע ימים טובים. דאס איז אינגאנצען א מאָדע, וואס איז געבאָרען געוואָרען ביי די אידען אין אמעריקא, און, דוכט זיך, אז דאס איז דער אויפטהו פון דער שולע. אין דער אלטער וועלט האט מען ניט געדארפט פייערען די ימים טובים אין חדר ווייל מען האט זיי געפייערט אין דער היים. אין אמעריקא איז

די שענסטע זייט פון די אידישע ימים טובים איינגאנצען פארלארען געווארען. דעריבער האט די שולע איבערגענומען, אויף ווי ווייט דאס איז מעגליך, די ראָלע פון דער היים, און זי שטרעבט אָבצו־לעבען דעם ראָמאַנטיזם פון די אידישע ימים טובים ביי די קינדער. וואָס פאר א גוואלטיגען אידיש־ערציהערישען ווערטה דאס האט איז איבעריג צו זאָגען.

קומט א יום־טוב ערקלערט מען די קינדער נאך א צייט פריער וואָס דאס איז פאר א יום־טוב און ווי אזוי ער ווערט געפייערט. איבערהויפט ווי עס פייערען איהם די אידישע קינדער. מען לעזט מיט זיי דאס וואָס עס געפינט זיך אין זייערע לעהר־ביכלעך וועגען דעם בעטרעפענדען יום־טוב. אָפטמאָל הייסט מען זיי אויך שרייבען פערפאסונגען וועגען דער בעדייטונג פון דעם יום־טוב. מען הייסט מאַנכע קינדער זיך צוגרייטען מיט א יום־טוב'דיג ליעדעלע צו דעקלאַמירען אָדער א יום־טוב'דיג מעשה'לע פאָרצולעזען אויף דעם פעסט, וואָס מען מאכט לכבוד יום־טוב.

און ווען דער יום־טוב קומט, פערזאמלען זיך אַלע קינדער און אַלע לעהרער. די קינדער אין זייערע יום־טוב'דיגע קליידער, אָפט־מאָל בעגלייט פון זייערע עלטערען. דאָ האלט מען רעדעס, מען זינגט, מען דעקלאַמירט, מען לעזט־פאָר, אַלץ מעגינא דיומא, אויך ניט מען די קינדער נאשעריי.

די שולע ערמוטיגט אויף די קינדער צו לעזען אידישע ביכער וואָס זייער אינהאלט איז אָנגעפאסט פאר'ן קינדערשען גייסט. עס איז זעהר א טרויעריגער פאקט וואָס אין דער אידישער קינדער ערציהונג פעהלט לגמרי דער וויכטיגער עלעמענט פון — לעזען. מען ווייסט ביי אונז נאָר פון דעם טרוקענעם טעקסט־בוך. אין דער אידישער שולע און תלמוד תורה הערשט נור דאָס שטרענגע, פעסט־איינגעשטעלטע „קאזיאָנע" ל ע ר נ ע ן, אָבער דאס פרייע, לייב־טע, ניט־געצוואונגענע ל ע ז ע ן, דאס לעזען וואָס פעראייניגט נוצען מיט פערגניגען, וואָס לערענט דורך אונטערהאלטען, דערפון ווייס מען ניט אין אונזערע שולען און תלמוד־תורות. אַלס לע־זער איז דאָס קינד ביי אונז איינגאנצען אויסגעשלאָסען.

אָבער דעם קינד'ס לעזען איז איינע פון די וויכטיגסטע ערצי־הונגס־מיטעל.

קינדער לעבען אין אַ גאַנץ אַנדער וועלט ווי דערוואַקסענע, אין אַ גאַנץ אַנדער וועלט, מיט אַן אַנדער פּסיכאָלאָגיע, מיט אַנדערע געפיהלען, אַנדערע שטרעבונגען און אידעאַלען, אַנדערע פערלאַנגען און נייגונגען. און אַזוי ווי דער דערוואַקסענער אַזוי נויטיגט זיך אויך דאָס קינד אין אַ בוך, וואָס זאָל אויסדריקען זיין וועלטעל, וואָס זאָל זיין „איך" ענטשפּרעכען, זיין האַרץ בעפריעדיגען און זיין נשמה שפּייזען. און שאַפען שאַפט פאַר'ן קינד דער דיכטער, וועלכער איז געבענטשט מיט דער געטליכער מתנה צו קענען געדענקען ווי אַזוי ער האָט געפיהלט ווען ע ר איז אַ קינד געווען, און ער לעבט זיך אַריין אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דעם קינד און שאַפט אַלס קינד, און דורך דיעזע ביכער און דורך דיעזע דיכטער גע־שטאַלט זיך אויס פון דעם קינד דער מ ע נ ש.

דאָס אידישע קינד נויטיגט זיך אין זיין אידישען בוך, געשאַפען פון זיין אידישען דיכטער, וועלכער איז בכח צו פיהלען ווי ער, און וועלכער וועט איהם אַריינציהען אין דער צויבערוועלט פון אידי־שער דיכטונג, פון אידישער געשיכטע, פון אידישע לעגענדען און מעשׂות, בעקענען איהם מיט די וואונדערליכע אידישע מענשען, מיט דער אונערשעפּליכער פּאָעזיע פון דעם אידישען לעבען, און אויסגעשטאַלטען פון איהם אַ א י ד ע ן.

דאָס אידישע קינד איז מעהר לעזע־דאָרשטיג ווי די קינדער פון יעדען אַנדער פאָלק. אָבער דאָס ווערט לחלוטין ניט אויסגע־נוצט פאַר זיין אידישער ערציהונג. העברעאיש פערמאָגט אַ ציעמ־ליך־רייכע קינדער־ליטעראַטור און אידיש שאַפט זיך שנעל איין אַזאַ ליטעראַטור. אָבער ניט ווערענדיג אַנגעשטויסען צום אידי־שען און העברעאישען בוך צו בעפריעדיגען זיין לעזע־דורשט און צו זעטיגען זיין נשמה, מוז אונזער קינד אָנקומען אויסשליסליך צום פרעמדען, צום ענגלישען בוך, און אַזוי קומט צו צו דער פּאָב־ליק סקוהל נאָך אַ גוואַלדיגער כח, וואָס ווירקט צו דערווייטערען און צו פערפרעמדען דאָס אידישע קינד פון זיין פאָלק און פון זיין שפּראַך. און מיט דער געוואָהנהייט וואָס ער בעקומט אַלס קינד — צו זוכען זיין בעפרידיגונג אין לעזען נור אין דעם פרעמדען בוך, — בלייבט ער אויך ווען ער ווערט עלטער, און אַזוי געהט דאָס אידישע קינד פערלאָרען פאַר'ן אידישען בוך. דאָס אידישע בוך

וועט שוין קיינמאָל זיין גוטען אידישען איינפלוס אויף איהם ניט אויסאיבען.

די לעהרער ווייזען דעריבער אָן די קינדער אויף העברעאישע און אידישע ביכער צום לעזען. זעלבסטפערשטענדליך, אז די קינדער ווערן אויך רעקאָמענדירט צו לעזען ביכער איבער אידי־שע ענינים אין דער ענגלישער שפּראַך און אין אנדערע שפּראַכען וואָס זיי קענען.

א גרויסע ווירקונג אויף די קינדער האָט אויך געהאט די אט־מאָספערע פון דער שולע. די פערוואלטונג און די לעהרער האָבען זיך געגעבען יעדע מיה אָנצופילען די שולע מיט א גייסט פון ליע־בע צום אידישען פאָלק און צו זיין קולטור, מיט דעם ריינסטען און הייליגסטען אידעאַליזם, דעם אידעאַליזם פון דערהאלטען דאָס אידישע פאָלק און טראָגען און פלאַנצען ווייטער זיין קולטור.

אין דעם קאַמפף צווישען דער שולע און דער פּאָבליק סקוהל, וועלכער האָט זיך זעלבסטפערשטענדליך אָבגעשפּיעלט אויף און אין די קינדער, וואָס זיינען געקומען אונטער דער שולע׳ס האנד, איז די שולע ארויס די פאָלשטענדיגע זיעגערין. די קינדער זיי־נען געוואָרען אידיש אין יעדען פיבער פון זייער נשמה. פון דעם ערשטען טאָג אָן האָט זיך געפיהלט אזוי ווי די קינדער וואָלטען דאָ געפינען עפּעס וואָס ס׳האָט זיי לאַנג געפעהלט און וואָס זיי האָבען לאַנג געזוכט. און א גרויסער פאַקטאָר איז דאָ געווען דער אויבען־דערמאָהנטער אידעאַליזם פון די לעהרער און פערוואלטער פון דער שולע. די פּאָבליק סקוהל איז דאָך אין פּרט פון אידעאַ־ליזם זעהר טרוקען. און אויב זי האָט אַן אידעע — איז עס ניט קיין שעהנע, ניט קיין ריינע, ניט קיין עהרליכע. עס איז די אידעע פון אסימילירען, פון פערשלינגען. און ווי פערשטעלט און ווי בעהאלטען מען זאָל עס ניט מאכען, דערשפּירען עס דאָך די קינ־דערשע נשמות. און ביי קינדער, וואָס ביי זיי איז דאָס געפיהל פון גערעכטיגקייט זעהר ווייך און עמפּפינדליך, קען דאָס קיין וואַרעמען אָבקלאַנג ניט געפינען, נור, פערקעהרט, א שטילען ווי־דערגעפיהל. דאַנעגען, דער אידעאַל פון דער אידישער שולע, דער אידעאַל פון דערהאלטען זיך, — דערין איז פאַראַן, קודם כל, זעלבסט־אַכטונג, און צווייטענס, דאָס געפיהל פון געקריוודעטקייט

— ביידע זאַכען, וואָס אַפּעלירען שטאַרק צום קינדערשען האַרצען.
אַט אין דעם ליעגט פערבאָרגען דער גרויסער כח פון דער אידישער ערציהונג, דער איינער גרויסער פּאַרצוג פון דער אידישער שולע איבער דער פּאַבליק סקוהל. און דער ערפאָלג פון דער אידישער ערציהונג העננגט נור אָב אין דעם, ווי ווייט דער אידישער ערציהונגס־אנשטאַלט וועט פערשטעהן צו האַמערען אויף דיעזען פּונקט. די שולע, וועגען וועלכער עס געהט דאָ די רעד, האָט עס פערשטאַנען און האָט אָנגעהויבט ביי זיך אַן אַטמאָספערע פון וואַרעמען אידעאַליזם, און דער אידעאַל פון דער שולע איז געוואָרען אויך דער אידעאַל פון די שילער — צו בלייבען געטרייע, איבערגעבענע זיהן און טעכטער צום אומגליקליכען, געקריוודעטען אידישען פאָלק.

אַט דאָס איז פּאַרלויפיג דער אויפטהו פון די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע אידען אויף דעם פעלד פון אידישער ערציהונג.

די אָרטהאָדאָקסישע אידען קענען, פערשטעהט זיך, מיט דיעזען פּראָגראַם ניט זיין איינשטימיג וואָס אָנבעלאַנגט דעם ריין רעליגיעזען אונטערריכט. זאָלען זיי אָבער ניט פערגעסען, אַז אפילו ביים גלויביגען אידען איז די רעליגיאָן היינט ניט דער איינציגער אינטערעס, וואָס פילט אוים אַלע קעמערלעך פון זיין נשמה, אזוי ווי עס איז געוועזען אַמאָל. דער מאָדערנער גלויביגער איד האָט אויך זיינע קולטורעלע בעדערפּנישען, און נאָך איידער אפשר ער דאַוונט לייענט ער זיין מאָרגענבלאַט. אַט אויף די קולטורעלע בעדערפנישען פון דעם מאָדערנעם אידען איז הויפּטזעכליך אוועקגעשטעלט די אידישע ערציהונג פון דעם פריינעזאָנענעם אידען. זאָלען די אָרטהאָדאָקסישע אידען אויפנעהמען דאָס וואָס איז „כשר" אין דיעזען פּראָגראַם פון דער נייער אידישע ערציהונג און זאָלען זיי שפּעטער קענען זאָגען אַז זייער אידישע ערציהונג איז רייכער מיט איין עלעמענט, מיט דעם רעליגיעזען, וואָס די פריינעזאָנענע קענען ניט האָבען. אָבער צו פערוואַרפען אינגאַנצען דיעזען פּראָגראַם איז פאַטאַל — עס מוז פיהרען צום אונפערמיידליכען אונטערגאַנג פון אידישען פאָלק.

די ערציהונג

גייסטיג, מאָראַליש און קערפּערליך.

איבערזעצט דורך דר. י. א. מעריסאָן.

ספּענסער'ס בוך „די ערציהונג" איז איבערזעצט אין כמעט אַלע שפּראַכען פון דער וועלט. אין יודיש איז עס דאָס איינציגע בוך איבער דעם געגענשטאַנד. עס ענטהאַלט 278 זייטען, מיט אַן אנציינגער פון די הויפּט ענינים, אין א"ב סדר, שעהן געדרוקט. די ליבעראַלע עדישען, פּראַכטפול געבונדען אין סילק קאָלטה

פּרייז $1.00

די פאָלקס אויסגאַבע, גוט געבונדען
פּרייז 50 סענט.

אויסצוג פון איבערזעצער'ס פאָרוואָרט :

ספּענסער'ס „ערציהונג" איז ניט געמיינט צו זיין אַ „מעטאָדע" אין דעם ענגען זין פון וואָרט. עס איז ניט קיין האנד־בוך פאַר לעהרער, נור א לעהרבוך פאַר עלטערן און אינטעליגענטע מענשען בכלל. עס איז אַ נאַטור סיסטעם פון ערציהונג געבויט אויף דער וויסענשאַפט פון ענטוויקלונג — אַ נאַטור־סיסטעם וואָס ערציהט די עלטערן גופא ניט ווענינער ווי זייערע קינדער.

וואָס אַנבעטרעפט דער איבערזעצונג, איז די ערשטע אויסרעכנונג אין איהר פּלאַן — טריהייט צום אָריגינאַל. ספּענסער'ס סטיל איז ווי אַ כלי פון עכטען קריסטאַל : קלאָר און שווערליך. די קלאָרהייט איז אָבער אַזאַ בריליאַנטענע, אַז זי איז מכפּר אויף די קריסטאָלענע שווערקייט ; און דעריבער איז דאָס ציעל געווען, בעוואַהרען ...ם אָריגינעלען סטיל ווי ווייט עס לאָזט זיך. פּערטייטשען מיינט צו־אָפּט אויס'פּשט'לען און פערדאַרבען ; עס איז אויך ניט אַלע מאָל פריי פון א געוויסער בעלידיגונג פאַר'ן לעזער : דאָ וועט דער לעזער געפינען ניט קיין פּאָפּולאַריזאַציע פון ספּענסער'ס בוך, נור דאָס בוך אַליין".

מאַקס נ. מייזעל

יודישע פערלאַג פיר ליטעראַטור און וויסענשאַפט

424 Grand Street, New York

ISBN:0-657-12622-5